

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ**

МЕДІАЛІНГВІСТИКА

Морфологія

**Короткий конспект лекцій
(для студентів відділення журналістики)**

Ужгород 2022

УДК 811.161.2"366(076) М-42

Рекомендовано до друку науково-методичною комісією філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 2 від 20 жовтня 2021 р.).

Рецензенти:

Бідзіля Юрій Михайлович, доктор наук із соціальних комунікацій, професор;

Шаповалова Галина Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент.

Гецько Г.І. Медіалінгвістика. Морфологія: короткий конспект лекцій (для студентів відділення журналістики). Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2022. 115 с.

Короткий конспект лекцій з навчальної дисципліни «Медіалінгвістика. Морфологія» для майбутніх журналістів і фахівців з реклами та зв'язків з громадськістю в компактній формі відображає матеріал курсу, допомагає сформулювати загальне уявлення про предмет вивчення, правильно зорієнтуватися в основних положеннях, систематизувати наукові знання про традиційні й нові підходи у класифікації та аналізі морфологічних явищ. Конспект лекцій сприятиме більш успішному вивченню дисципліни, допоможе здобувачам вищої освіти ефективніше організувати свою підготовку до модульних контрольних робіт та складання іспиту.

Методичні розробки призначено для студентів 2 курсу філологічного факультету, що навчаються за спеціальністю 061 «Журналістика» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
Лекційне заняття 1. Граматика: основні поняття. Важливість дотримання граматичних норм у професійній діяльності.....	5
Лекційне заняття 2. Проблема виділення частин мови і принципи їх класифікації.....	10
Лекційне заняття 3. Іменник у професійному мовленні. Нормативні аспекти граматичних категорій іменника.....	16
Лекційне заняття 4. Нові тенденції у вживанні граматичних форм роду і числа іменників. Особливості значення та функціонування відмінкових форм іменників.....	24
Лекційне заняття 5. Словозміна іменників: складні випадки.....	32
Лекційне заняття 6. Прикметник у професійному мовленні. Нормативні аспекти прикметника.....	39
Лекційне заняття 7. Норми вживання числівника в професійній діяльності медійника, фахівця з реклами та зв'язків з громадськістю.....	46
Лекційне заняття 8. Займенник у професійному мовленні.....	51
Лекційне заняття 9. Дієслово у професійному мовленні. Інфінітив.	59
Лекційне заняття 10. Основні способи і засоби вираження категорії виду, способу, стану, перехідності / неперехідності дієслів у професійному мовленні.....	63
Лекційне заняття 11. Дієслова з неповною особовою парадигмою. Особливості вираження категорії числа та роду в дієсловах.....	69
Лекційне заняття 12. Використання дієприкметників, дієприслівників, дієслівних форм на -но, -то у професійному мовленні.....	73
Лекційне заняття 13. Прислівник у професійному мовленні.....	79
Лекційне заняття 14. Службові частини мови у ЗМІ. Прийменник у професійному мовленні.....	85
Лекційне заняття 15. Сполучник у професійному мовленні медійника, фахівця з реклами та зв'язків з громадськістю.....	92
Лекційне заняття 16. Частка у професійному мовленні. Вигук та звуконаслідувальні слова.....	100
ПЕРЕЛІК ОРІЄНТОВНИХ ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ.....	106
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ.....	110

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс **«Медіалінгвістика: морфологія»** узагальнює та поглиблює знання здобувачів вищої освіти із дисциплін першого року навчання («Медіалінгвістика: лексикологія», «Медіалінгвістика: фонетика», «Українське ділове мовлення», «Орфографічний практикум»). Він є обов'язким для вивчення студентами другого курсу спеціальності 061 «Журналістика».

Мета навчальної дисципліни – сформувати в здобувачів цілісне уявлення про структуру, системність і багатство сучасної української мови на морфологічному рівні, ґрунтовно засвоїти морфологічні норми, закріпити навички лінгвістичного (морфологічного) аналізу мовних одиниць, сформувати систематизовані наукові знання про традиційні й нові підходи у класифікації та аналізі морфологічних явищ, сприяти розвиткові і формуванню гармонійної мовної особистості майбутнього журналіста чи фахівця у галузі реклами та піару.

Очікувані результати навчання з дисципліни: 1) знання нормативного, формально-змістового, комунікативного аспектів української морфології; 2) вміння використовувати набуті теоретичні знання та практичні навички для фахової комунікації та створення інформаційного продукту; 3) знання морфологічних норм сучасної української літературної мови, вміння правильно використовувати різні мовні засоби відповідно до комунікативних намірів у професійній діяльності; 4) вміння застосовувати знання з української морфології для створення журналістських текстів, організації інформаційно-комунікаційної діяльності; 5) уміння ефективно послуговуватися багатством української літературної мови на морфологічному рівні для досконалого акту комунікації медійника, зокрема при створенні медіапродукту, з урахуванням каналу його поширення чи платформи оприлюднення; 6) навички створення медіатексту для новітніх медіаресурсів, враховуючи потреби демократичного розвитку українського суспільства.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 1.

ГРАМАТИКА: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ. ВАЖЛИВІСТЬ ДОТРИМАННЯ ГРАМАТИЧНИХ НОРМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Граматика як наука про будову мови.
2. Основні поняття граматики: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія.
3. Морфологія як розділ граматики. Основні морфологічні одиниці.
4. Слово як основна одиниця мови та як об'єкт морфології.

1. Граматика як наука про будову мови

Граматика – 1) будова мови, тобто система морфологічних одиниць, категорій і форм, синтаксичних одиниць і категорій, словотвірних одиниць і способів словотворення; 2) розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови. Граматика як наука має давні традиції. Початки граматичної думки є у працях давньоіндійських філологів (Паніні), у роботах стародавніх греків (Арістотель) та римлян (Варрон).

Українська граматична термінологія бере свій початок у період появи слов'янських граматик XVI–XVII ст., у яких фіксуються перші спроби викладу теорії морфології, формулювання змісту її основних понять та творення перших морфологічних термінів. Наукові праці, що дали поштовх до розбудови української граматичної думки: *«Граммати́ка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка»* (1591 р.), *«Граммати́ка словенска»* Лаврентія Зизанія (1596 р.), *«Граммати́ки Славенския правильное Сунтагма»* Мелетія Смотрицького (1619 р.) та *«Грамматы́ка словенская»* І. Ужевича (1643 р.).

У XVI ст. перші староукраїнські мовознавці трактують граматику як науку, що вчить правильно говорити і писати та включає чотири розділи: орфографію (фонетико-орфографічний розділ), етимологію (вчення про частини мови, тобто власне морфологія), синтаксис (правила поєднання слів у складі

речення), просодію (вчення про види наголосу та його позначення на письмі). Першою граматиною народнорозмовної мови вважається «*Граматика малороссийского наречия*» Олексія Павловського, яка була надрукована в Санкт-Петербурзі у 1818 р. У дослідженнях граматичної будови української мови великий внесок зробили: О. Потебня, А. Кримський, Є. Тимченко, Л. Булаховський та ін.

У граматичній традиції усталився поділ граматики на *наукову, описову і нормативну*. Наукова граматика ґрунтується на широкому фактичному матеріалі. Різновидами наукової граматики є теоретична, історична, порівняльно-історична, зіставна граматики. Описова граматика містить послідовну і повну характеристику граматичної структури мови. Нормативна граматика дає рекомендації щодо правильності використання граматичних одиниць.

2. Основні поняття граматики: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія

До основних понять граматики відносять: *граматичне значення, граматична форма, граматична категорія*.

Граматичне значення – найбільш узагальнене, абстрактне значення, властиве певним класам слів, виражене формальними мовними засобами. Граматичні значення бувають трьох типів: *дериваційні, реляційні й модальні*. Дериваційні значення – це незмінні, постійні показники слова, що дають йому певну граматичну класифікацію. До прикладу, значення роду іменників, виду дієслів є дериваційними. Реляційні значення є змінними. Вони видозмінюються від однієї словоформи до іншої. Реляційні значення використовуються мовою для зв'язку слів у реченні. До них належать значення роду прикметників, значення відмінків, значення особи. Модальні значення виражають відношення людини до висловленої думки і до об'єктивного світу – ствердження, заперечення, умовність, бажаність, запитання, волевиявлення тощо.

Грамматична форма – це видозміна всередині певного граматичного значення. Для вираження граматичної форми використовують:

- 1) чергування фонем в основі слова: *соння – сонень*;
- 2) афікси: *їхати – приїхати; кричати – крикнути*;
- 3) характер наголосу: *склікати – склика́ти*;
- 4) суплетивізм: *я – мене, брати – взяти*.

Прийнято розрізняти:

- 1) синтетична (проста) форма – головні засоби вираження знаходяться у самому слові: *вода, жанр*;
- 2) аналітична (складна) форма – головні засоби вираження знаходяться за межами самого слова: *буду читати, нехай монтує*;
- 3) змішана форма – головні засоби вираження знаходяться як у самому слові, так і за його межами: *в будинок, до університету*.

Грамматична категорія – це протиставлення всіх однорідних граматичних значень, які висловлюються граматичними формальними засобами на основі загальної граматичної мотивації. Для того, щоб констатувати, що в якійсь мові є певна граматична категорія, потрібно, щоб був ряд словоформ, об'єднаних певним спільним значенням, а в середині цього об'єднання має бути протиставлення. Наприклад: граматичною категорією є категорія числа, яка має спільне значення; всередині цього об'єднання протиставляються однини і множина, а формальні граматичні значення однини і множини виражаються за допомогою спеціальних закінчень. Грамматичні категорії поділяються на морфологічні (роду, числа, відмінка, виду, часу, способу, особи) і синтаксичні (активності / пасивності, стверджувальності / заперечуваності, комунікативної спрямованості, синтаксичного часу й синтаксичного способу).

3. Морфологія як розділ граматики. Основні морфологічні одиниці

Морфологія – 1) граматична будова слова; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їх функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає внутрішню граматичну будову слова і граматичні класи слів. Сам термін пов'язують з німецьким письменником,

філософом і природознавцем Й. Гете, який називав ним розділ біології про форми живих організмів. У XIX ст. термін почав використовуватися у мовознавстві. До безпосередніх завдань морфології належить вивчення граматичних класів слів (частин мови) і принципів їхньої класифікації. На думку А. Мойсієнка, сучасна морфологія флективних мов у вузькому розумінні є комплексом двох дисциплін: морфемології (слова досліджуються як морфемні структури) та парадигмології (слова описуються як члени різноманітних угруповань). У широкому розумінні до морфології відносять і словотвір.

Морфологія як граматичне вчення пов'язана практично з усіма розділами мовознавства, оскільки її об'єктом вивчення є центральна одиниця мови – слово. У сфері граматики слово поєднує три граматичні рівні – морфологічний, синтаксичний, словотвірний.

До морфологічних одиниць відносять: *мінімальну одиницю* (морфему) і *морфологічну одиницю-конструкцію* (морфологічне слово, частина мови). Але слово з граматичного погляду є основною морфологічною одиницею, а в сукупності всіх його аспектів – лексичного, морфологічного, словотвірного, синтаксичного – основною одиницею мови.

4. Слово як основна одиниця мови та як об'єкт морфології

Слово – основна структурно-семантична одиниця мови, яка слугує для найменування предметів та їхніх властивостей, явищ, відношень, які мають семантичні, фонетичні і граматичні ознаки, специфічні для кожної мови.

Основною ознакою слова є наявність у ньому лексичного значення, що робить можливим виконання словом номінативної функції. Найбільш послідовно слово виокремлюється з-поміж інших знакових одиниць за синтаксичною самостійністю, тобто можливістю бути членом речення або словосполучення. Порівн. таке визначення слову: «це мінімальна знакова одиниця, якій властива більша порівняно з морфемою автономність, відносна позиційна самостійність (рухливість) у реченні, відносна синтаксична

самостійність, що виражається у можливості виконувати синтаксичну функцію в реченні або бути словом-реченням».

Можна виокремити такі ознаки українського слова: 1) здатність виконувати номінативну функцію безпосередньо, на основі свого лексичного значення; 2) синтаксична і позиційна автономність у реченні; 3) морфемна подільність; 4) семантико-граматична структурованість; 5) наявність службового елемента.

У морфології згідно з методологією сучасної лінгвістики слова розглядаються в аспекті парадигматики і синтагматики, тобто як одиниці мови і мовлення. Одиницею мови вважається лексема, одиницею мовлення – словоформа. Слово – центральна одиниця мови, лексема – абстрактна одиниця мови, словоформа – конкретна одиниця мовлення.

Література:

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Безпояско, О., Городенська К., Русанівський В. Граматика української мови : Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
3. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / О.С. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ [та ін.]; за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
4. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
5. Плющ М.Я. Морфологія: Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа, 2000. 430 с.
6. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
7. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. [2-ге вид.]. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

8. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста. Львів: ПАІС, 2004. 332 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 2.

ПРОБЛЕМА ВИДІЛЕННЯ ЧАСТИН МОВИ І ПРИНЦИПИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

План

1. Проблема поділу слів на частини мови в українському мовознавстві.
2. Найвідоміші гомогенні та гетерогенні класифікації.
3. Одиниці дискусійного граматичного статусу.

1. Проблема поділу слів на частини мови в українському мовознавстві

Проблему поділу слів на класи намагалися розв'язати вчені у різні епохи. У IV ст. до н. е. давньогрецький філософ Арістотель слова давньогрецької мови поділяв на чотири групи слів: *ім'я, дієслово, член* (вигук), *сполучник* (зв'язка). У V ст. до н. е. давньоіндійські граматисти Яска і Паніні в санскриті виділили п'ять груп слів: *ім'я, дієслово, прийменник, частка, сполучник*. Грецький учений Арістарх Самофракійський і його учень Діонісій Фракійський у II ст. до н. е. вперше у грецькій мові виділили вісім груп слів і запровадили термін «частина мови». Ця класифікація використана у граматиці слов'янської мови Мелетія Смотрицького (XVII ст.).

Наприкінці XIX ст. О. Потебня і П. Фортунатов розробили принципи класифікації частин мови (О. Потебня – семантичний, а П. Фортунатов – морфологічний). У XX ст. свою теорію частин мови сформулював В. Виноградов.

Сучасна традиційна граMATика виокремлює десять частин мови: *іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частка, вигук*. Ці граматичні класи слів характеризуються: спільністю категоріального значення; спільністю морфологічних категорій і

правил словозміни; тотожністю синтаксичних властивостей слів; спільністю суфіксів.

Одним із принципів класифікації частин мови є здатність або нездатність слова (словоформи) бути членом речення. Одні слова можуть бути самостійними членами речення (*Україна, писати*), виконувати номінативну функцію і вживатися в реченні як його компоненти. Це самостійні слова (словоформи). Інші слова самостійними членами речення не бувають (*але, якщо, не, ні, адже, під*). У зв'язку з цим частини мови поділяють на самостійні та службові. Але лише цієї ознаки для класифікації частин мови недостатньо, бо межа між самостійними і службовими словами умовна, оскільки самостійні слова, втрачаючи певною мірою лексичне значення, можуть переходити у службові.

Ще один критерій – наявність чи відсутність у слові лексичного і граматичного значень. Відповідно до цього частини мови поділяють на *повнозначні* (самостійні) й *неповнозначні* (службові). У сучасній морфології службові слова розглядають як такі, що мають лексичне значення, оскільки кожне слово становить єдність лексичного і граматичного значення.

Традиційно основним вважався *морфологічний принцип* поділу слів на частини мови. Морфологічні категорії є однією з суттєвих ознак частини мови: морфологічні категорії іменника (рід, число, відмінок) чітко протиставляються морфологічним категоріям дієслова (вид, спосіб, час). Але цей принцип не можна застосувати до невідмінюваних слів (*пюре, сьогодні, через*), які залишаються за межами цієї класифікації.

Існує класифікація частин мови і за лексичним значенням словоформи, носієм якого є корінь слова. Але лексичне значення кореня є надто низьким рівнем узагальнення. Тому для класифікації частин мови застосовується значно абстрактніша семантична одиниця – категоріальне значення, яке виражається суфіксами і закінченнями. *Семантичний принцип* з категоріальним значенням в основі не є універсальним, бо за допомогою

значень суфіксів і флексій не можуть бути віднесені до певної частини мови: невідмінювані слова, службові слова, дієприслівники.

Найповніше всі слова розподіляються на частини мови за синтаксичним принципом залежно від конкретної синтаксичної функції слова в реченні, тобто від конкретної синтаксичної позиції слова в реченні. Але синтаксичний принцип самостійно не розв'язує проблем розподілу всіх слів мови за частинами мови і не є єдиним при визначенні складу частин мови.

Мовознавець Л. Щерба запропонував компромісний підхід до класифікації – поділ слів на частини мови за чотирма ознаками. Тому сучасна класифікація частин мови є наслідком взаємозв'язку між синтаксичним, семантичним і морфологічним принципами класифікації, що став причиною розбіжностей у мовознавстві з приводу класифікації частин мови.

У теорії частин мови залишаються дискусійні питання:

- 1) кількість частин мови (у різних мовах виокремлюють неоднакову кількість частин мови);
- 2) одиниці, що розподіляються між частинами мови – слова, лексеми чи словоформи;
- 3) ознака класу слів, що є частиною мови – граматична, лексико-граматична чи семантична група слів;
- 4) ієрархічна система частин мови (послідовність за значущістю);
- 5) віднесеність слів до певної частини мови (порядкові числівники, займенники, дієприкметники).

2. Найвідоміші гомогенні та гетерогенні класифікації

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вчені виділяють гомогенну (за одним критерієм) та гетерогенну (за кількома критеріями) частиномовні класифікації.

Прихильники гомогенної класифікації розподіляють слова української мови на основі одного критерію: лексичного, морфологічного або синтаксичного. До прикладу, класифікація частин мови відомого мовознавця Ш. Баллі ґрунтується на лексичному критерії. Швейцарський лінгвіст Ш. Баллі

відносив до лексичних категорій іменник, прикметник, дієслово, прислівник. Вважав, що на периферії знаходиться вигук, а поза лексичними категоріями – зв'язки, прийменники, сполучники.

Класифікації за кількома критеріями можна знайти у працях таких мовознавців: Л.В. Щерби, В.В. Виноградова, І.К. Кучеренка.

При гетерогенній класифікації частин мови спостерігаються як кількісні, так і якісні її різновиди. Більшість вчених розглядає частини мови як лексикограматичні категорії (розряди) слів, у дефініції яких необхідно враховувати як значення слова, його лексико-семантичний зміст, так і граматичну форму – морфологічну та синтаксичну

На думку І.Р. Вихованця: «Застосування гомогенної класифікації не забезпечує послідовної класифікації частин мови, оскільки саме в цих одиницях перетинаються і взаємодіють морфологічний, словотвірний, синтаксичний та лексичний рівні мови. Тільки гетерогенна класифікація, тобто комплексний критерій (семантичний, синтаксичний і морфологічний і для похідних слів словотвірний), дає змогу здійснити всебічну класифікацію слів».

У гетерогенній класифікації особливе місце посідає питання створення ієрархії критеріїв та підпорядкуванню їх одному визначальному. На переконання сучасних граматистів, таким є *семантичний критерій*, адже саме семантичні чинники лежать в основі синтаксичних та морфологічних ознак слова. Вказаний критерій сучасна граматики розглядає у таких площинах:

- найменування, позначення певних об'єктів довкілля;
- лексичне значення слова;
- категорійне значення частини мови.

Другим за важливістю мовознавці називають *синтаксичний критерій*, відповідно до якого належність слова до частини мови визначає його формально-синтаксична та семантико-синтаксична позиція в структурі речення. Кожна частина мови має первинні синтаксичні функції: іменник –

підмет або додаток; дієслово – присудок; прикметник – означення. За певних комунікативних потреб мовці використовують слова у нетипових для них функціях, що зумовлює виникнення синтаксичних транспозитів (словоформи із вторинними функціями).

Наступним в ієрархії критеріїв гетерогенної класифікації визначають *морфологічний*, в основі якого – синтаксичний рівень мови, зокрема, його формально-синтаксична та семантико-синтаксична структура. Морфологічний критерій становить комплекс морфологічних показників, які стосуються передусім формальних ознак частин мови – сукупності морфологічних категорій та парадигм.

Словотвірний критерій застосовуємо лише тоді, коли вказані вище критерії не дають можливості однозначно тлумачити похідне слово. У цьому випадку увагу потрібно звертати на афіксальні морфеми-слова, що є специфічними для того чи того лексико-граматичного класу слів.

Дотримання критеріїв гетерогенної класифікації слів в українській граматиці сприяло зменшенню частин мови, внаслідок чого деякі розряди слів зараховані зараз до інших мовних одиниць. Частиномовний статус отримали чотири частини мови: іменник, дієслово, прикметник, прислівник.

Зараз піддається критиці традиційна класифікація частин мови, яка поширена у шкільних підручниках, де виділено десять частин мови.

3. Одиниці дискусійного граматичного статусу

У новітньому українському мовознавстві частинами мови називають найбільші морфологічні класи слів, що характеризуються такими чотирма ознаками:

- 1) узагальненим (категорійним) граматичним значенням, абстрагованим від конкретних лексичних значень слів;
- 2) структурою морфологічних категорій;
- 3) системою форм словозміни або її відсутністю;
- 4) спільністю синтаксичних функцій.

Деякі дослідники переглянули традиційну частиномовну класифікацію та ввели до наукового обігу нові терміни на позначення частин мови. І. Вихованець використав терміни «морфологічне слово» та «морфологічна одиниця-конструкція» і започаткував в українському мовознавстві функціонально-категорійний підхід до розгляду граматичних явищ. Вчений запропонував нові критерії поділу слів на частини мови, згідно з якими частинами мови є лише іменники і дієслова (центральні) та прикметники і прислівники (периферійні). Усі інші групи слів схарактеризовано як такі, що мають нечастиномовний характер (числівник, службові слова, вигук). Числівник автор називав лексичною морфемою, а службові слова – аналітичними синтаксичними морфемами; вигуки кваліфікував як нечленовані одиниці, слова-речення, що перебувають на периферії синтаксичних одиниць.

У сучасному мовознавстві складною є проблема кваліфікації «нечастиномовної природи так званих службових слів». Ці одиниці мають особливу морфемну будову, а також відрізняються від повнозначних частин мови особливостями функціонування та внутрішніми виокремлювальними ознаками. Мовознавець В. Русанівський зазначав, що службові слова є носіями лише граматичної семантики. І. Вихованець та К. Городенська кваліфікують службові слова як слова-морфеми, оскільки застосування різнорідних критеріїв класифікації частин мови виявляє морфемний, а не частиномовний характер прийменників, сполучників, зв'язок і часток. Вони мають суто синтаксичне призначення і тому виступають аналітичними синтаксичними морфемами в синтаксичній структурі української мови. До такого трактування службових частин мови наближалися у своїх концепціях О. Потебня, О. Пешковський, В. Богородицький, В. Виноградов та інші.

Література:

1. Алексієнко Л.А. Морфологія сучасної української мови: навч. посібник. Київ, 2014. 675 с.

2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988. 256 с.
4. Дубова О. Семантична структура морфологічних категорій (еволюційний аспект). *Лінгвістичні студії*. Вип. 15. Донецьк : ДонНУ, 2007. С. 112–120.
5. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. Вид. 2-ге випр. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2007. 219 с.
6. Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.; за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
7. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вид. 2-е, уточн. і доп. Вінниця: Поділля-2000, 2003. 463 с.
8. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. [2-ге вид.]. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
10. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський, 2015. 188 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 3.

ІМЕННИК У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ. НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ІМЕННИКА

План

1. Іменник як центральна частина мови.
2. Лексико-граматичні розряди іменників.
3. Семантична характеристика іменника. Первинні і вторинні іменники.

4. Категорія роду іменників.

1. Іменник як центральна частина мови

Провідне місце серед самостійних частин мови належить іменнику. Він протиставляється усім іншим частинам мови і насамперед дієслову, становлячи разом з ним базу частиномовної системи. Поділ на іменники і дієслова є найуніверсальнішим протиставленням у системі частин мови.

За визначенням І. Вихованця, *іменник* – самостійна частина мови, що має категоріальне значення предметності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти / неістоти, словозмінними категоріями числа і відмінка, власними словотвірними суфіксами і виконує своєрідні синтаксичні функції.

Іменник виступає в українській мові найважливішою формою вираження номінації. Значення предметності властиве всім іменникам незалежно від їхніх індивідуальних лексичних значень. Семантична категорія предметності узагальнює слова на позначення різноманітних реалій буття як матеріально виражених, так і матеріально не виражених. Значення предметності є релевантною семантичною ознакою, яка відрізняє іменник від інших частин мови. Граматичним засобом вираження категоріального значення предметності іменника є морфологічні категорії роду, числа, відмінка. Категорії числа і відмінка є категоріями словозмінними, вони формують зміст і структуру іменникових парадигм. Тому майже всі іменники мають числову і відмінкову парадигми. Категорія роду є категорією несловозмінною (класифікаційною). Кожний іменник належить до одного з чотирьох родів (чоловічого, жіночого, середнього, спільного). Хоча є іменники, що не мають значення роду (множинні).

Граматичне значення іменника може бути морфологічно маркованим і морфологічно немаркованим. Морфологічно марковані іменники виражають граматичні значення числа і відмінка (*студент – студенти; студента, студентом*). Морфологічно не марковані іменники не мають форм

граматичних значень, бо вони є незмінними іменниками (*цеце, кенгуру, бюро, таксі*). До іменників належать і аббревіатури (*ДВНЗ, ТСН, ЄС*), фактично іменниками є і субстантивовані прикметники та дієприкметники (*минуле, вчений, вартовий*), прізвища прикметникового походження (*Коцюбинський, Котляревський*), назви міст у формі присвійних прикметників (*Чернігів, Ніжин*).

Найважливішою синтаксичною властивістю всіх іменників є здатність мати при собі узгоджене означення (*перша пара, зимова сесія, міжнародне журі, поважна леді*). Основними синтаксичними функціями іменника є функція підмета, іменної частини складеного присудка (*Медіалінгвістика – дисципліна, яку вивчають майбутні журналісти*), додатка (*В університетській книгозбірні можна потримати в руках раритетні видання*). Хоча іменник у реченні може виконувати також функцію обставини (*Над Ужгородом пролетіла «Мрія»*) та означення (*Дівчина з голубими очима була дуже привітною*).

Отже, іменник з-поміж інших частин мови вирізняється своїм категоріальним значенням, специфічними морфологічними категоріями та синтаксичними властивостями.

2. Лексико-граматичні розряди іменників

Лексико-граматичні розряди – групи іменників, які протиставляються за значенням, але мають спільні граматичні засоби вираження роду, числа, відмінка. За морфологічними категоріями роду, числа, відмінка виокремлюють такі лексико-граматичні розряди: а) загальні і власні; б) конкретні й абстрактні; в) речовинні; г) збірні; г) істоти та неістоти.

Іменники *загальні і власні* розрізняються семантично, за характером називання предмета. Загальні іменники називають предмет як представника класу однотипних предметів, явищ, речовин тощо (*іспит, книжка, кава*). Власні іменники називають предмет як індивідуальний, унікальний (*Ужгород, Говерла, Закарпаття*). Власні іменники досліджує спеціальна наука – ономастика, яка має розгалужену структуру, зумовлену специфікою

лексичного значення слів. У процесі функціонування загальні іменники можуть переходити у власні і навпаки. Наприклад: *газета «День», кінотеатр «Дружба», Дізель (прізвище), справжні ньютони, геркулеси.*

Конкретні й абстрактні іменники виокремлюються за особливостями лексичного значення, яке впливає на їхнє відмінювання. Конкретні іменники називають оформлені дискретні предмети, явища, які можна порахувати сприймати органами чуття: дошка, газета, мікрофон, гуртожиток. Абстрактні іменники є назвами понять, що мисляться людиною безвідносно до кількісних вимірів і сприймаються не органами чуття, а інтелектуально (сесія, освіта, доброта, любов). Більшість абстрактних іменників, на відміну від конкретних, мають неповні парадигми. Вони здебільшого представлені одиничними іменниками: враження, сумління, природа. І лише невелика група є іменниками множинними: канікули, іменини, дебати, фінанси. Типовим явищем є взаємоперехід у групах конкретних і абстрактних іменників: школа життя, нове слово в науці, море квітів, фронт робіт.

Речовинні іменники позначають однорідні за складом речовини, матеріали, які зберігають властивості цілого і які можна лише виміряти, а не порахувати. Це назви:

- металів: *срібло, золото, мідь;*
- хімічних елементів і сполук: *водень, вода, азот;*
- рідин: *олія, бензин;*
- будівельних матеріалів: *глина, цегла, мармур;*
- тканин: *шовк, полотно, ситець;*
- злаків і трав: *ячмінь, просо, полин;*
- кущів і дерев: *шипилина, граб, дуб;*
- продуктів харчування: *борошно, сало, молоко.*

Речовинні іменники представлені переважно формами однини: солома, горох, сметана. Невелика група речовинних іменників вживається лише у формі множини: вершки, макарони, помії. Деякі речовинні іменники у формі

множини змінили своє лексичне значення і вживаються як виробничі терміни на позначення різних сортів продукції: *важкі метали, французькі вина, мінеральні води України*.

Збірні іменники виражають неозначену сукупність предметів або осіб як єдине неподільне ціле. До них належать:

- назви осіб: *професура, студентство, народ*;
- назви тварин і комах: *табун, мошва*;
- назви рослин: *сосняк, березняк, листя*;
- назви предметів: *білизна, апаратура, ганчір'я*.

Парадигма збірних іменників є неповною, бо вони представлені словоформами *singularia tantum* (*група, полк, ансамбль*). Вони не вживаються з кількісними числівниками, але можуть сполучатися з неозначено-кількісними (*багато каміння*), дробовими числівниками (*одна друга отари*), зі словами, що вказують на ціле або частину цілого (*вся купа*), або ж на невизначену одиницю міри (*безліч грошви*).

3. Семантична характеристика іменника. Первинні і вторинні іменники

Семантичне ядро іменників становлять позначення предметів і тих понять, що відображають матеріальні предмети і містять унаслідок цього загальну категорійну ознаку предметності. В основу виокремлення іменника покладено ономасіологічну категорію предметності. Іменники називають те, що визнають предметом.

Найменування предметів матеріального світу є первинним значенням іменників, а іменники, які позначають такі предмети, – первинними іменниками. Наприклад: *батько, дерево, ліс, голова*. Вторинні іменники – це похідні слова. Найчисельнішу групу вторинних іменників становлять абстрактні віддієслівні та відприкметникові іменники. Це синтаксичні деривати, лексичне значення яких не відрізняється від лексичного значення вихідних для них дієслів і прикметників, але вони змінюють свою частиномовну належність і входять до похідних іменників. Вторинні віддієслівні іменники зі значенням дії, процесу та стану утворені за допомогою

суфіксів *-нн, -енн, -інн, -й, -тт*: *читати – читання, ліпити – ліплення, водити – водіння, забути – забуття*. Вторинні відприкметникові іменники зі значенням якості, властивості утворюються переважно за допомогою суфіксів *-ість, -ств-*: *привабливий – привабливість, сміливий – сміливість, новаторський – новаторство, геройський – геройство*.

Менш продуктивні вторинні відчислівникові й відприслівникові іменники. Наприклад: *два – двійка, сто – сотня, одна третя – третина*.

Вторинні іменники як семантично похідні одиниці від дієслова, прикметника, числівника та прислівника, з одного боку, і від цілого висловлення або низки висловлень, з іншого боку, у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та морфологічному планах завжди ґрунтуються на первинних іменниках і внаслідок цього набувають граматичної предметності.

4. Категорія роду іменників

Категорія роду іменника є незалежною несловозмінною категорією, яка узагальнює граматичні значення чоловічого, жіночого й середнього роду. Значення роду характерне для всіх іменників, крім тих, що мають форму тільки множини: *сани, висівки, мандри*. Основна функція категорії роду іменника – узгодження іменникових словоформ зі словоформами ад’єктивних класів слів; дієслів у минулому часі та умовному способі, що забезпечує правильне конструювання словосполучень і речень: *влучний заголовок, цікава публікація, викладачка пояснила*.

У сучасній українській мові іменники різних родів мають відповідні закінчення:

- чоловічого роду: *-о (Павло, дідько), -а (чолов’яга, Микола)*;
- жіночого роду: *-а (віра, кора), -о (молодість, ожеледь)*;
- середнього роду: *-о (слово, диво), -е (море, вогнище), -а (курча, колиця)*.

Але флексії іменникових лексем бувають омонімічними і несамодостатніми для вираження різних значень роду. Формальними показниками роду для більшості іменників є флексії узгоджених або

скоординованих із ними словоформ, які послідовно виражають родові значення іменників: *листоноша приніс газети; листоноша принесла газети; літня сесія, перший іспит.*

Для деяких іменників характерне хитання у граматичному роді, що пов'язано з історичними, діалектними факторами або з процесом морфологічного засвоєння іменників іншомовного походження. Тому варіанти спільнокореневих лексем можуть формально належати до різних родів: *жезл* (чол. р.) – *жезло* (сер. р.), *титла* (жін. р.) – *титло* (сер. р.), *перл* (чол. р.) – *перла* (жін. р.) – *перло* (сер. р.).

Для роду іменників характерне ще одне явище – варіативні форми іменників одного роду: *глибина* – *глибінь*, *одежа* – *одіж*.

Визначення роду в деяких групах іменників має свої особливості.

1. Іменники спільного роду є лексико-граматичними омонімами, тому значення роду в них встановлюється, як правило, в контексті за флексіями узгоджених словоформ. Наприклад: *наш староста* і *наша староста*; *суддя оголосив вирок* і *суддя оголосила вирок*.
2. У невідмінюваних іменниках іншомовного походження рід визначається по-різному в залежності від загальних і власних назв, істот і неістот. Наприклад: *нове кафе*, *смачне пюре*, *самець поні*, *чарівний Капрі*, *засніжена Кіліманджаро*.
3. В іменниках, утворених способом субстантивації, значення роду встановлюється синтаксичним контекстом: *сьогодні черговий запізнився*; *сьогодні чергова запізнилася*.
4. Рід в абрєвіатурах по-різному визначається для змінюваних і незмінюваних слів. У змінюваних абрєвіатурах рід встановлюється за флексіями абрєвіатур і синтаксичним контекстом: *новий кабмін*, *РАГС працював*. Рід незмінюваних абрєвіатур визначається за родом головного іменника у мотивувальному словосполученні: *ТСН* (жін. р.) ← телевізійна служба новин; *НАНУ* (жін. р.) ← Національна академія наук України; *ДВНЗ* (чол. р.) ← державний вищий навчальний заклад.

Література:

1. Загнітко А.П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці. Київ: Вища шк., 1989. 63 с.
2. Загнітко А.П. Семантика іменних категорій. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 29–34.
3. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1993. 343 с.
4. Караман С.О., Караман О.С. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
5. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: морфологія. Вінниця: Поділля-2000, 2003. 463 с.
6. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. Київ : Рад. школа, 1974. 184 с.
7. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
8. Олійник О.Б., Шинкарук В.Д., Гребницький Г.М. Граматика української мови: навч. посібник. Київ: Кондор, 2007. 544 с.
9. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
10. Сучасна українська мова; Морфологія: підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко ; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. 524 с.
11. Ясакова Н.Ю. Кваліфікація граматичних значень особи в іменнику: традиція та сучасні погляди. *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. Т. 164. Київ, 2014. С. 39-43.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 4.

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВЖИВАННІ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ РОДУ І ЧИСЛА ІМЕННИКІВ. ОСОБЛИВОСТІ ЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ

План

1. Категорія числа, її значення та засоби вираження.
2. Іменники, які вживаються у формах однини та множини.
3. Іменники, що мають тільки форми однини або тільки форми множини.
4. Категорія відмінка іменників, її значення та засоби вираження.

1. Категорія числа, її значення та засоби вираження

Термін «число» з'явився у слов'янському мовознавстві у XVI–XVII ст. Назви *однина*, *множина*, *двійня* в українській науці вперше вжив С. Смаль-Стоцький. Сучасні назви числових форм остаточно закріпилися після появи проєкту нового українського правопису 1926 р.

У мовознавстві виділяють два основні підходи до числа, згідно з якими цю категорію розглядають як *лексико-граматичну* або *граматичну*. Тракткування числа як лексико-граматичної категорії підтримує І. Кучеренко. Проте співвідносні форми однини і множини він розглядає як різні іменники. Свою позицію вчений обґрунтовує тим, що «кожне існуюче в дійсності – річ чи явище – може мати лише один числовий вияв». Як *лексико-граматичну категорію* число іменників розглядає також І. Білодід. Прихильники *граматичної категорії* вважають, що більшість іменників утворює форми однини і множини, які відображають кількісні співвідношення предметів у позамовній дійсності. Це твердження не підходить до всіх іменників. Оскільки форма однини не обов'язково позначає тільки один предмет, а форма множини – кілька предметів. Наприклад: *окуляри* (форма множини, але позначає один предмет).

Є іменники, що мають неповну числову парадигму, їхня числова форма не відображає кількісного вияву: абстрактні іменники (*мовлення, сумління*), збірні (*студентство, малеча*), речовинні (*олія, молоко*). Тому твердження, що категорія числа відображає кількісні співвідношення предметів у позамовній дійсності, підходить не для всіх іменників.

Дослідник Л. Недбайло, вважаючи категорію числа загалом граматичною, говорить про лексико-граматичний характер, якого число набуває при взаємодії з окремими семантичними групами іменників – абстрактними, речовинними, збірними, власними.

Проаналізувавши два підходи до трактування категорії числа іменників, можна підсумувати, що жоден з них не охоплює всіх іменників. У першому випадку робиться акцент на розрізненні лексичних значень, а в другому – на кількісне співвідношення. Дослідник В. Дегтярьов пропонує додатково враховувати ще функцію морфологічного оформлення слова й узгодження словоформ у реченні. Таке розуміння категорії числа дає змогу охопити всі іменники.

Категорія числа іменника – незалежна словозмінна категорія, яка виражає кількісну ознаку предмета протиставленням граматичних значень однини і множини. Наприклад: *українець – українці, стаття – статті*.

Засоби вираження категорії числа:

- відмінкові форми, властиві окремо для однини і множини: *газета – газети, файл – файли*;
- словотвірні засоби: *чудо – чудеса, немовля – немовлята*;
- наголос: *сестри́* (родовий відмінок, однина) – *сестри* (називний відмінок, множина);
- флексії граматично пов'язаних з іменником словоформ: *цікава стаття – цікаві статті; студент відповідає – студенти відповідають*;
- числівники, прислівники та іменники із значенням кількості: *дві пари окулярів, багато радості*.

Отже, категорія числа в іменниках виражається синтетично (за допомогою внутрішніх ресурсів слова: закінчень, суфіксів, морфологічних явищ усічення, чергування, зміни місця наголосу). Хоча використовується й аналітичний засіб вираження числа. Він є визначальним для невідмінюваних іменників: *наша леді – наші леді*.

Категорія числа іменника семантично і формально пов'язана з числівником. Здатність іменників сполучатися з числівниками є ознакою їх злічуваності. Числівники є допоміжним засобом конкретизації граматичного значення множини, точного вираження кількості предметів: *дні – три дні; діти – восьмеро дітей*.

2. Іменники, які вживаються у формах однини та множини

Це найбільша за обсягом група іменників. Вони мають повну числову парадигму. До них належать назви осіб, предметів, явищ, що піддаються лічбі. Наприклад: *вітер – вітри, аудиторія – аудиторії, абітурієнт – абітурієнти*. Кількісні ознаки, виражені значенням однини і множини, характерні в основному для конкретних іменників. Наприклад: *студент – студенти, конспект – конспекти, мікрофон – мікрофони*. У мовленні вони поєднуються з кількісними числівниками: *два конспекти, чотири студенти*.

Іноді форма однини може набувати узагальнено-збірного значення і позначати сукупність предметів: *У Карпатах росте дуб, ялина, сосна*. Деякі іменники, хоч і мають множини, проте не позначають два чи більше предмети, що мисляться роздільно. Наприклад: *небо і небеса*.

3. Іменники, що мають тільки форми однини або тільки форми множини

Іменники, що мають тільки форми однини або тільки форми множини мають неповні парадигми з нейтралізованими числовими значеннями. Це здебільшого абстрактні, речовинні, збірні іменники та власні назви. Наприклад: *доброта, вершки, Ужгород, Львів, щедрість*.

Іменники, що мають тільки форми однини, належать до групи *singularia tantum*:

- абстрактні іменники: *морфологія, мовчання*;
- речовинні іменники: *цукор, вовна, ситець*;
- збірні іменники: *професура, людство*;
- деякі власні іменники: *Марія, Ніагара, Марс*.

Невелика група іменників, що є назвами конкретних предметів, і мають тільки форми множини, можуть виражати значення однини синтаксично. Наприклад: *Зупинилися сани, з яких вийшла нагромаджена клунками жінка*.

Деякі абстрактні іменники можуть називати злічувальні поняття, тобто виражати форми і однини, і множини. Наприклад: *ідея* ‘задум, план’ (*виникла ідея, виникли ідеї*). Іншомовні незмінні іменники на позначення незлічувальних предметів аналогічно до українських мають неповні парадигми, вживаючись тільки в однині, або тільки в множині. Наприклад: *Токіо, соло, Афін*.

Іменники, що мають тільки форми множини, належать до групи *pluralia tantum*:

- назви будівель, їх частин, споруд: *сіни, ворота*;
- назви предметів домашнього вжитку: *вила, граблі, носилки*;
- назви парних предметів і парних частин тіла: *кліщі, окуляри, груди*;
- назви музичних інструментів: *цимбали, літаври*;
- назви одягу і взуття: *штани, бутси*;
- назви речовини, матеріалу, продуктів харчування: *парфуми, вершки*;
- назви відрізків часу, свят, традиційно-побутових обрядів та дій, що повторюються: *канікули, іменини, переговори*;
- назви сукупності предметів зі значенням збірності: *фінанси, надра*;
- назви ігор: *шахи, жмурки*;
- назви дій і процесів: *дебати, посиденьки*;
- власні географічні назви: *Альпи, Черкаси*.

Формою множини від власних іменників може виражатися сукупність осіб, пов'язаних родинними стосунками (*сім'я Гриценків*), або вказувати на певний тип людей (*геркулеси, ньютони*).

В українській мові є специфічна група похідних іменників на *-ин*, у яких значення однини і множини ускладнено семою 'одиничний предмет'. Такі іменники називають сингулятивами.

Сингулятив – це іменник жіночого роду, який утворюється від основи збірних або речовинних іменників за допомогою суфікса суф. *-ин* зі значенням одиничності і має граматичні значення однини й множини. Наприклад: *волосся* – *волосина* – *дві волосини*; *перло* – *перлина* – *низка перлин*. Словоформи множини у сингулятивах утворюються за допомогою числівників або іменників з числовим значенням.

4. Категорія відмінка іменників, її значення та засоби вираження

Категорія відмінка – відношення іменника до інших слів у словосполученні чи реченні, що виражається в протиставлених рядах граматичних форм. Категорія відмінка – один із засобів вираження іменникової категорії предметності. Як і категорія числа, категорія відмінка є словозмінною. Іменникова категорія відмінка має самостійне відмінкове значення, а прикметникова самостійного відмінкового значення не має.

Функція відмінків – це зв'язок іменника з іншими словами в словосполученні і реченні, а засобом вираження відмінкової функції виступає відмінкове закінчення з прийменником або без нього. Позначення різних типів відношень предмета до інших предметів та його ознак є семантичною домінантою категорії відмінка іменника.

Сучасне українське мовознавство дотримується семирядної системи відмінків. Тобто категорія відмінка становить сім рядів форм, які розрізняються між собою морфологічним значенням і системою закінчень. Для відмінкових словоформ характерна омонімія, зумовлена формально однаковими, але значеннєво різними флексіями. Зокрема, омонімічною є флексія *-і* в іменниках родового, давального відмінків однини та називного відмінка множини. Наприклад: *Ночі* – *незабутнє враження дитячих років*. *Кожної ночі мені снилися жахіття*. *День щасливіший завдяки спокійній ночі*.

Засоби вираження відмінкових форм

- 1) Основним формальним засобом вираження відмінкових значень є флексія: *поважав сестру, віддав другові.*
- 2) Флексія + словозмінний суфікс: *немає племені.*
- 3) Прийменник + флексія: *ходить по вулиці.*
- 4) Флексія + наголос: *Неподалік озера Синевир створено реабілітаційний центр для ведмедів. Озера України приваблюють багатьох туристів.*
- 5) Флексії залежних слів, узгоджених з іменником: *Нове кафе відкрилося за рогом. Зустрінемося у новому кафе.*

Семантико-граматичні значення відмінків

Називний відмінок (Н. в.) указує на наявність, буття предмета. Він ще називається *прямим*. Словоформи цього відмінка є початковою формою іменника; виконують у реченні роль підмета, іменної частини складеного присудка. Усі інші відмінки – непрямі, виконують синтаксичну роль додатка, означення, обставини.

Називний відмінок виражає такі значення:

- 1) суб'єкта дії: *День. Слово має вагомe значення у житті кожного;*
- 2) об'єкта дії: *Газета «Погляд» видається університетом;*
- 3) ознаки предмета: *Обласний центр Закарпаття – Ужгород.*

Родовий відмінок (Р. в.) вказує на предмет, який є об'єктом дії або носієм атрибутивності. Він виражає такі значення:

- 1) об'єкта дії: *випити (чого?) кави;*
- 2) суб'єкта дії: *голос (кого?) матері;*
- 3) ознаки предмета: *хлопчик (який?) з голубими очима;*
- 4) обставини дії / часу: *Пам'ятаю (відколи?) з дитинства.*

Давальний відмінок (Д. в.) указує на предмет, якому адресується дія. Він виражає такі значення:

- 1) об'єкта дії: *Допомагати (кому?) Марії з презентацією;*
- 2) суб'єкта дії: *(кому?) Іванові не спиться.*

Знахідний відмінок (З. в.) указує на предмет як на об'єкт дії. Він ніколи не виражає значення суб'єкта дії, цим і протиставляється називному відмінкові. Знахідний відмінок виражає такі значення:

- 1) об'єкта дії: *Складати (що?) іспит; Думати (про що?) про майбутнє;*
- 2) атрибутивної ознаки предмета: *Урок на все життя.*

Орудний відмінок (О. в.) указує на предмет як на діючий об'єкт. Він виражає такі значення:

- 1) ознаки предмета: *Таня стала студенткою* (означення та іменна частина складеного присудка);
- 2) обставини дії: *Їхати лісом доведеться ще довго;*
- 3) об'єкта дії: *Працювати над курсовою роботою починаю з вересня;*
- 4) суб'єкта дії: *Стаття написана студентом.*

Місцевий відмінок (М. в.) указує на предмет як на місце дії. Завжди вживається з прийменником. Він виражає такі значення:

- 1) ознаки предмета: *Товариш (який?) по університету виявився ще й колегою по роботі;*
- 2) обставини дії: *Зайшов (коли?) по обіді, а в аудиторії вже нікого не було;*
- 3) об'єкта дії: *Зосередитися (на чому?) на роботі з камерою.*

Кличний відмінок (К. в.) указує на адресата. Він характеризується:

- а) звуженим діапазоном уживання, насамперед для назв істот (*Петре, Маріє Васи́лівно*), а також для неістот у випадку персоніфікації (*Ой, чого ти, дубе, похилився*);
- б) обмеженими синтаксичними функціями;
- в) закінченнями (-е, -о, -у).

У новітній теорії української морфології пропонується поширити сферу функціонування кличного відмінка на всі іменні частини мови, які синтаксично пов'язані з іменником. У цих частинах мови він виражається омонімічно – формами називного відмінка однини і множини.

Мовознавець І. Вихованець виділяє тільки шість відмінків, серед яких виокремлює *центральні, напівпериферійні, периферійні. Центральні*

(називний і знахідний відмінки) означають суб'єкт та сильнокерований об'єкт дії і разом з дієсловом утворюють граматичну структуру речення. *Периферійні* виражають слабкеровані (орудний і родовий відмінки) або некеровані (кличний відмінок) компоненти речення. *Напівпериферійним* є давальний відмінок, оскільки він виражає напівсильнокерований додаток. Місцевий відмінок в іменниках дослідник не виділяє, бо вважає, що форма місцевого відмінка разом з прийменником перетворює іменникову словоформу на прислівник місця.

Література:

1. Безпояско О.К. Зони перехідності в граматичній категорії числа іменника. *Мовознавство*. 1995. № 2-3. С. 12–16.
2. Вихованець І.Р. Дві версії про місцевий відмінок. *Мовознавство*. 1994. № 1. С. 25–30.
3. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 231 с.
4. Вихованець І.Р. Українська відмінкова система у функційно-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків). *Наук. зап. Кіровоград. держ. ун-ту ім. В. Винниченка*. Кіровоград, 2001. Вип. 31. Серія : Філол. науки (Мовознавство). С. 13–16.
5. Загнітко А.П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці. Київ: Вища шк., 1989. 63 с.
6. Загнітко А.П. Семантика іменних категорій. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 29–34.
7. Костусяк Н. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови. *Українська мова*. 2013. № 4. С. 45–58.
8. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 52 с.
9. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.

10. Плющ М.Я. Граматичний зміст категорії числа іменників. *Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні*: [вибрані пр.]; [вид. 2-ге, доп.]. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. С. 205–210.
12. Сучасна українська мова; Морфологія: підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. 524 с.
11. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. [2-ге вид.]. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
12. Шевченко Л.І. Медіалінгвістика в сучасній Україні: аналіз ситуації. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 26. С. 3-12.
13. Яцимірська М.Г. Культура мови журналіста. Навч. посібник. 2-ге вид. Львів: ПАІС, 2017. 168 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 5.

СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ: СКЛАДНІ ВИПАДКИ

План

1. Принципи поділу іменників за парадигматичними ознаками на відміни та групи.
2. Невідмінювані іменники.
3. Відмінювання іменників *pluralia tantum*.
4. Відмінювання іменників з ознаками прикметникової парадигми.
5. Динамічні процеси в іменниковому відмінюванні.

1. Принципи поділу іменників за парадигматичними ознаками на відміни та групи

Відмінювання – це словозміна іменників. У широкому розумінні відмінювання повної парадигми словозміни іменників охоплює зміну того

самого слова за відмінками і числами. У вузькому значенні відмінювання означає тільки зміну іменників за відмінками. У сучасній українській мові протиставлені два типи відмінювання – *іменниковий* і *прикметниковий*.

Характерною рисою іменникового типу відмінювання є омонімія закінчень (давального відмінка однини і місцевого відмінка однини, родового відмінка однини і називного відмінка множини). За власне іменниковим типом відмінювання виділяють чотири відміни. Найпродуктивніші – I та II відміни.

До I відміни належать іменники жіночого і чоловічого роду, які в називному відмінку однини мають закінчення *-а, -я* (*річка, Мотря, Хома, Микола*). За цим зразком відмінюються також іменники із суфіксом *-ищ(е)*, якщо виражають жіночий рід: *бабище, відьмище*. Іменники I відміни мають тверду, м'яку і мішану групу, яка визначається за кінцевим приголосним основи іменника: *Оксана, Катря, душа, книжка, площа, мрія*.

До II відміни належать:

- іменники чоловічого роду з нульовою флексією та з флексією *-о*: *дуб, квітень, Петро*;

- іменники середнього роду із закінченням *-о, -е, -я*: *жито, плече, збіжжя*.

В іменниках II відміни за кінцевим приголосним основи також виділяють тверду, м'яку і мішану групу. Наприклад: *день, ранок, слухач*.

Деякі труднощі при визначенні групи іменників II відміни пов'язані з іменниками чоловічого роду з основою на *-р*.

До твердої групи належать:

- іменники іншомовного походження на *-ер, -ір, -ор, -ур (-юр)*: *турнір, професор, абазур*;

- іменники з постійно наголошеним у однині і множині суф. *-ар, -яр, -ир*: *базар, футляр, командир*;

- іменники іншомовного походження з постійним наголосом на корені: *долар, пластир*;

- іменники *звір, комар, снігур*.

До м'якої групи належать:

- іменники, які в однині в усіх відмінках мають наголошений корінь: *лікар, кухар*;

- іменники, у яких наголос при відмінюванні переходить на закінчення: *байкар, вівчар, секретар*;

- чоловічі особові імена: *Ігор, Лазар*.

До мішаної групи належать іменники на *-яр* (назви людей за професією, видом занять), у яких під час відмінювання наголос переходить на закінчення: *газетяр, зброяр, пісняр, ковзаняр*.

Особливості відмінювання іменників II відміни

У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду (назви істот та неістот) мають варіантні закінчення *-ові, -еві, -єві та -у (-ю)*: *слухачеві – слухачу, підручникові – підручнику*.

Іменники чоловічого роду (назви конкретних предметів) у знахідному відмінку мають нульове закінчення та закінчення *-а (-я)*, що збігається з закінченням родового відмінка: *написав лист і написав листа*.

Іменники чоловічого роду з основою на приголосний (чоловічі особові імена) у місцевому відмінку мають варіантні закінчення: *-ові, -у: при студентові і студенту*.

Іменники чоловічого роду м'якої та мішаної групи мають варіантні закінчення *-еві (-єві), -ю: при Сергієві і Сергію*.

Деякі іменники чоловічого роду у місцевому відмінку однини з прийменниками *в, у, на* мають варіантні закінчення *-у(-ю) та -і (-ї)*: *у гаю – у гаї, на торгу – на торзі*.

До *третьої відміни* належать іменники жіночого роду на твердий та м'який приголосний (*річ, блакить, соборність, Адель*) та іменник *мати*.

Н. в. *Любов*

Р. в. *Любові*

Д. в. *Любові*

З. в. *Любов*

О. в. *Любов'ю*

М. в. у Любові

Кл. в. Любове

До четвертої відміни належать іменники середнього роду із закінченням *-а (-я)*, при відмінюванні яких з'являється суф. *-ат, -ят, -ен*: *орля, курча, ім'я, плем'я*.

2. Невідмінювані іменники

Невідмінювані іменники – це іменники, які, поєднуючись з іншими словами у висловлюванні, вживаються в одній і тій же формі: *Чилі – країна на заході Південної Америки. Мрію поїхати до Чилі. Вчора мій батько повернувся з Чилі*.

До невідмінюваних іменників належать наступні групи.

1. Загальні назви чоловічого роду, що називають осіб чоловічої статі (*дєнді, маєстро*), представників фауни (*фламінго, ему, какаду*) та неістот (*комбі, романсеро*).
2. Загальні назви жіночого роду, що є назвами осіб жіночої статі (*мадам, фрейлін, міледі*), тварин (*цеце, окапі*) та неістот (*страдиварі, фейхоа, боржомі*).
3. Іменники середнього роду, що є назвами предметів (*трюмо, кімоно, пюре, кольє, бра*).
4. Географічні назви: *Чилі, Гаїті* (країна), *Сочі* (місто).
5. Жіночі особові імена, що закінчуються на *-й* і на твердий приголосний (крім губних): *Гюльчатай, Елмас, Енн, Ірен*.
6. Чоловічі власні імена іншомовного походження з кінцевими голосними основи (*-і, -є, -и, -о, -у*): *Бакі, Будаві, Гані, Мінвалі*.
7. Жіночі прізвища власне українського та іншомовного походження з кінцевим приголосним основи: *Яремчук, Коломіць, Вечір, Ральф*.
8. Жіночі прізвища власне українського та іншомовного походження з кінцевим голосним основи: *Перевесло, Грінченко, Дюма, Алаку*.
9. Чоловічі прізвища іншомовного походження з кінцевим голосним основи (*-а, -і, -у, -є*): *Легуа, Руставелі, Нонашвілі, Горшту*.

10. Російські чоловічі прізвища на *-аго, -их, -ово*: *Черних, Мертвого*.

11. Російські географічні назви з кінцевим формантом на голосний або з елементами *-ово, -іно*: *Сєдово, Применково, Пушкіно*.

5. Абревіатури: *УЗД, ЄС, ГЕС*.

3. Відмінювання іменників *pluralia tantum*

Відмінкова парадигма множинних іменників є неповною, а відмінкові закінчення відрізняються від закінчень іменників чотирьох відмін. Основний критерій виокремлення множинних іменників – закінчення родового відмінка. Залежно від нього сформовано три типи парадигм.

1. Парадигма множинних іменників із закінченням *-ів (-їв)*.
2. Парадигма множинних іменників із нульовим закінченням.
3. Парадигма множинних іменників із закінченням *-ей*.

Парадигма множинних іменників із закінченням -ів (-їв)

За цим зразком відмінюються іменники із закінченням *-и* (*вершки, сходи, курси, Кордильєри*) та іменники із закінченням *-і(ї)*: (*кучері, гордоці, Гімалаї*). Окремі з них можуть мати варіантне нульове закінчення: *грабель, Дарданел*.

Н. в. *окуляри*

Р. в. *окулярів*

Д. в. *окулярам*

З. в. *окуляри*

О. в. *окулярами*

М. в. *на окулярах*

Кл. в. *окуляри*

Парадигма множинних іменників із нульовим закінченням

За цим зразком відмінюються:

- іменники із закінченням *-и* (*витребеньки, Карпати*);
- іменники із закінченням *-і* (*ножиці, коноплі*);
- іменники із закінченням *-а* (*вила, дрова*).

Н. в. *Лубни*

Р. в. *Лубен*

Д. в. *Лубнам*

З. в. *Лубни*

О. в. *Лубнами*

М. в. у *Лубнах*

Кл. в. *Лубни*

Парадигма множинних іменників із закінченням -ей

За цим зразком відмінюються:

- іменники із закінченням *-и* (*гуси, сіни*);

- іменники із закінченням *-і* (*гроші, двері*).

Н. в. *гроші*

Р. в. *грошей*

Д. в. *грошам*

З. в. *гроші*

О. в. *грішми*

М. в. у *грошах*

Кл. в. *гроші*

4. Відмінювання іменників з ознаками прикметникової парадигми

Іменники з ознаками прикметникової парадигми знаходяться поза системою чотирьох основних відмін. Вони зберігають ті самі флексії, що й прикметники: *наречений, наречена, Чорна, Васильківський*. Іменники прикметникового типу, що є загальними або власними назвами людей різної статі, вживають у відмінкових формах відповідно чоловічого і жіночого роду. Географічні назви, які походять від прикметників чоловічого, жіночого, середнього роду, відмінюються за зразком цих прикметників.

Н. в. *Хмельницький, Роздільна, Гранітне*

Р. в. *Хмельницького, Роздільної, Гранітного*

Д. в. *Хмельницькому, Роздільній, Гранітному*

З. в. *Хмельницький, Роздільну, Гранітне*

О. в. *Хмельницьким, Роздільною, Гранітним*

М. в. у *Хмельницькому, Роздільній, Гранітному*

Кл. в. *Хмельницький, Роздільна, Гранітне*

Деякі відприкметникові географічні назви із закінченням *-е, -а* перестали сприйматися як прикметники і відмінюються як іменники жіночого або середнього роду з відповідними закінченнями: *Сміла, Вільшана, Берегове*.

Н. в. *Сміла, Берегове*

Р. в. *Сміли, Берегова*

Д. в. *Смілі, Берегову*

З. в. *Смілу, Берегове*

О. в. *Смілою, Береговом*

М. в. *у Смілі, Берегові*

Кл. в. *Сміло, Берегове*

Ці відмінювання відбивають новітні тенденції сучасної морфологічної практики.

5. Динамічні процеси в іменниковому відмінюванні

Найпомітнішими динамічними процесами є конкуренція родового і давального відмінків іменника, унаслідок чого відбувається перерозподіл відмінкових флексій. Ця конкуренція стосується іменників чоловічого роду однини другої відміни.

Родовий відмінок із флексією *-у(-ю)* охоплює переважно абстрактні назви: *розвитку, жалю, віку*.

Давальний відмінок із закінченням *-ові (-єві)* закріпився у назвах істот, передовсім осіб: *юнакові, авторові, татові*. Хоча давальний відмінок на *-ові (-єві)* поширюється й на інші назви: *завдячую театру / театрові*.

Деякі запозичені іменники на *-о* вже стали відмінюваними: *пальто, ситро*. В усному мовленні поступово набувають словозмінних характеристик іншомовні слова *метро, кіно*.

Література:

1. Алексієнко Л.А. Морфологія сучасної української мови: навч. посібник. Київ, 2014. 675 с.

2. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
3. Загнітко А.П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці. Київ : Вища шк., 1989. 63 с.
4. Загнітко А.П. Семантика іменних категорій. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 29–34.
5. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1993. 343 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
7. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / О.С. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ [та ін.]; за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
8. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 52 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 583 с.
10. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953 рр.). Київ: Темпора, 2012. 664 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 6.

ПРИКМЕТНИК У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ. НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ПРИКМЕТНИКА

План

1. Семантико-синтаксична характеристика прикметника. Первинні і вторинні прикметники.
2. Лексико-граматичні розряди прикметників.
3. Особливості відмінювання прикметників.
4. Особливості ступенювання прикметників.

5. Формальне та функціональне співвідношення між короткими та повними прикметниками.
6. Анормативне вживання прикметників у журналістських текстах.

1. Семантико-синтаксична характеристика прикметника. Первинні і вторинні прикметники

Прикметник – самостійна частина мови до якої належать слова семантичної категорії статистичної (непроцесуальної) ознаки предмета, що виражається словозмінними, синтаксично залежними від іменника, морфологічними категоріями роду, числа, відмінка.

Поняття ознаки, що передає прикметник, охоплює різні значення:

- колір: *синій, фіалковий*;
- розмір: *великий, малий*;
- смак: *гіркий, солоний*;
- матеріал: *залізний, мідний*;
- просторові параметри: *сільський, гірський*;
- стосунок до дії, процесу чи стану: *повчальний, благальний*.

Семантична особливість прикметника – виражати статичну ознаку предмета. Граматична відмінність від інших частин мови – узгоджується з опорним для нього іменником у роді, числі і відмінку. Основна синтаксична роль – узгоджене означення та іменна частина складеного присудка. Наприклад: *Нарешті стаття була завершена. Нарешті стаття була завершеною.*

Єдина формально-синтаксична функція прикметника – виконувати роль приіменникового другорядного члена речення. Прикметник завжди супроводжує іменник і дублює його морфологічні категорії: *Сьогодні відбулася несподівана зустріч. З несподіваної зустрічі розпочався ранок.*

Субстантивна позиція прикметника – синтаксично залежні категорії роду, числа, відмінка перетворюються на автономні, які характерні для іменника: *Ми зустріли знайомого.*

Із синтаксичного погляду тільки ті одиниці є власне прикметниками, які виконують типову для прикметника формально-синтаксичну позицію, виражають атрибутивний зміст і мають залежні від опорного іменника морфологічні категорії роду, числа, відмінка. Усі інші позиції засвідчують синтаксичний перехід прикметника в інші частини мови.

Прикметники складаються з двох великих семантико-граматичних підкласів: первинних прикметників і вторинних прикметників.

Первинні прикметники – прикметники, що передають якісний стан предмета і морфологічно членовані тільки на корінь і флексію: *білий, молодий, новий*.

Вторинні прикметники – прикметники, що виражають ознаку похідного характеру і мають зв'язок з предметом, дією, кількістю та ін. У них наявні крім кореня і флексії й інші морфеми: *мідний, надводний, складальний*.

2. Лексико-граматичні розряди прикметників

Традиційно прикметники поділяються на три лексико-граматичні розряди: якісні, відносні, присвійні. *Якісними* називаються прикметники, які виражають такі ознаки предмета, що можуть виявлятися більшою або меншою мірою: *кмітливий юнак, добре серце*. *Відносними* називаються прикметники, що виражають ознаку предмета за його відношенням до інших предметів, дій, обставин: *буриштинове намисто, осінній день*. *Присвійними* називаються прикметники, які вказують на належність предмета кому-небудь: *мамина казка, ведмежий барліг*.

Прикметники можуть переходити з одного розряду у інший розряд. Це залежить від іменників, з якими вони узгоджуються.

Присвійні → відносні (якщо виражають не належність предмета істотам, а позначають загальну родову віднесеність): *орлиний дзьоб → орлине гніздо*.

Якісні → відносні (якщо втрачають свої характерні властивості й починають позначати постійну ознаку предмета): *легка сумка → легка атлетика*.

Відносні → якісні (якщо втрачають ознаку, яка виражається опосередковано, і набувають ознаку, яку можна сприймати безпосередньо): *малиновий сік* → *малинова сукня*.

3. Особливості відмінювання прикметників

При словозміні прикметників виділяють три типи парадигм:

- 1) парадигму прикметників твердої групи;
- 2) парадигму прикметників м'якої групи;
- 3) парадигму прикметників із компонентом *-лиций*.

До першого типу належать ті прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний: *український, батьків, материн*.

До другого типу належать ті прикметники, основа яких закінчується на м'який приголосний: *теперішній, безкрая*.

До третього типу відмінювання належать прикметники на *-лиций*, у яких поєднано відмінкові форми перших двох типів. Наприклад: *довголиций, круглолиций, яснолиций, червонолиций, білолиций*.

Н. в. *круглолиций*

Р. в. *круглолицього*

Д. в. *круглолицьому*

З. в. *круглолиций / круглолицього*

О. в. *круглолицим*

М. в. *круглолицьому / круглолицім*

Кл. в. *круглолиций*

4. Особливості ступенювання прикметників

Категорія ступенів порівняння прикметника пов'язана з морфологічними, синтаксичними та словотвірними рівнями граматичної системи. З морфологічного погляду категорія ступенів порівняння ґрунтується на трансформованих морфологічних засобах, пов'язаних із морфологічними категоріями роду, числа, відмінка. Із синтаксичного погляду ця категорія орієнтована на семантико-синтаксичну й формально-синтаксичну структури

речення. Зі словотвірного погляду вона стосується модифікаційного типу словотворення і словотворчих формантів.

Категорію ступенів порівняння прикметників реалізують дві грамеми – вищого і найвищого ступенів порівняння. Ця категорія властива тільки прикметникам зі значенням якості (якісним).

Вищий ступінь порівняння

Проста (синтетична) форма вищого ступеня порівняння утворюється додаванням до основи прикметника суфіксів *-ш* або *-іш*: *могутніший, старший, сильніший*.

Складена (аналітична) форма вищого ступеня порівняння утворюється шляхом додавання слів *більш* або *менш* до початкової форми прикметника: *менш могутній, більш сильний*.

Найвищий ступінь порівняння

Проста (синтетична) форма найвищого ступеня порівняння утворюється додаванням до прикметника вищого ступеня порівняння префікса *най-*: *найкращий, найцікавіший, найцінніший*. Це значення можна також додатково посилити префіксами *що-* та *як-*: *щонаймодніший, якнайспокійніша*.

Складена (аналітична) форма найвищого ступеня порівняння утворюється додаванням слів *найбільш* або *найменш* до початкової форми прикметника: *найбільш холодний, найменш спокійна*.

Наприклад: *Іван Петрович був найдосвідченіший оператор нашої області. Марія була вища за брата на дванадцять сантиметрів. Мудрість могутніша за розум. Семен більш витривалий з усіх членів команди*.

Форми ступенів порівняння в конструкціях на зразок: *вищий татунок, вища освіта, старший викладач, молодший науковий співробітник, вищий навчальний заклад, молодші класи, старша школа* втрачають у своєму значенні порівняльну ознаку.

Проте не від усіх якісних прикметників можна утворити ступені порівняння. Не утворюють ступенів порівняння:

- а) прикметники, що називають абсолютну ознаку: *голий, мертвий, глухий, сліпий, живий*;
- б) прикметники з префіксами й частинами *пре-, за-, над-, все-, пра-, архі-, гіпер-, супер-, ультра-, екстра-, не-, без-, пре-*: *негарний, задовгий, надпотужний, прадавній*;
- в) назви мастей тварин: *вороний, гнідий, карий, попелястий, чалий*;
- г) назви похідних кольорів: *золотий, срібний, вишневий, малиновий, салатний, кавовий, бузковий, коричневий* тощо, а також назви кольорів, запозичені з інших мов: *бежевий*;
- ґ) складні прикметники, що пишуться разом або через дефіс: *жовтогарячий, чорно-білий*;
- д) прикметники з суфіксами: *-уват- (червонуватий); -ав-(-яв-) (білявий); -енн-, -езн- (невблаганний; глибочезний); -еньк-, -есеньк- (малюсінський)*.

5. Формальне та функціональне співвідношення між короткими та повними прикметниками

Більшість прикметників української мови функціонує у повній формі.

Повні прикметники – прикметники, які мають у всіх формах відмінкове закінчення: *молода, славний, повне*.

Короткі прикметники – прикметники, що мають нульове закінчення. Вони вживаються тільки в називному та знахідному відмінках однини чоловічого роду: *славен, молод, повен*. Більшість з них – якісні прикметники. Історично первинною є коротка форма прикметників.

І коротку, і повну форми можуть мати тільки якісні прикметники чоловічого роду: *зелений – зелен, рясний – рясен*. Тільки коротку форму мають присвійні прикметники на *-ів, -ин* у називному, знахідному відмінках однини чоловічого роду: *Іванів, братів, материн*. Коротка форма відносних прикметників використовується як засіб виразності (зазвичай у художньому мовленні): *Ой зійди, зійди, ясен місяцю*. Повні прикметники змінюються за родами, числами і відмінками, короткі є незмінними.

Повні форми прикметників бувають стягнені (*добра, добре, добрі*) й нестягнені (*добрая, добреє, добрії*). Нестягнену форму можуть мати іменники тільки жіночого і середнього роду в називному та знахідному відмінках однини, називному відмінку множини.

б. Анормативне вживання прикметників у журналістських текстах

1. Найчастіше у журналістських текстах можна помітити помилки при творенні ступенів порівняння прикметників: *більш вищий* (правильно: *більш високий*), *найбільш важливіший* (правильно: *найбільш важливий*), *більш складніша* (правильно: *більш складна*).

2. Зустрічається й калькування російських форм ступенів порівняння прикметників: *гарніший всіх, самий дорогий, самий кращий* (правильно: *найгарніший, найдорожчий, найкращий*).

3. Помилково утворюються ступені порівняння від відносних і присвійних прикметників: *цегляніший, металевіший, більш кам'яний*. Відносні й присвійні прикметники ступенів порівняння не утворюють.

4. При словозміні прикметників зустрічаються неправильне закінчення: *на природних угіддях; на слабком вогні*.

5. Неправильне поєднання прикметників із числівниками 2, 3, 4. Варто запам'ятати, що перевагу віддаємо називному відмінкові множини із закінченням *-і*: *дві світлі аудиторії, три сумлінні студентки*; рідше вживають такі сполуки з прикметниками в родовому відмінку множини із закінченням *-их*: *дві світлих аудиторії, три сумлінних студентки*. Це ж стосується і прикметника *останній*, який вживається перед числівником (від 5, 6, 7 і т. д.): *за останні п'ять (шість, десять, дев'яносто...) років*. Але: *за п'ять (шість, десять, дев'яносто...) останніх років*.

Література:

1. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ : Наук. думка, 1978. 205 с.

2. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови : Морфологія : [монографія]. Донецьк : ДонНУ, 1996. 365 с.
3. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1998. 20 с.
4. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: морфологія [вид. 2-ге, уточ. й доповн.]. Вінниця, 2003. 463 с.
5. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
6. Олійник О.Б., Шинкарук В.Д., Гребницький Г.М. Граматика української мови: навч. посібник. Київ: Кондор, 2007. 544 с.
7. Плющ М.Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. Київ: Вища шк., 2005. 286 с.
8. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільськ, 2015. 188 с.
9. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста. Львів: ПАІС, 2004. 332 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 7.

НОРМИ ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКА В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИКА, ФАХІВЦЯ З РЕКЛАМОЮ ТА ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

План

1. Проблема частиномовної природи числівника.
2. Семантичні та структурні розряди числівників.
3. Характер сполучуваності числівників з іменниками.
4. Активізація в ЗМІ певних форм різних розрядів числівників.

1. Проблема частиномовної природи числівника

Числівник – частина мови, що називає означену чи неозначену кількість предметів та абстрактне число і виражає це категорійне значення кількості категорією відмінка та обмеженого функціонування категорій роду і числа.

Числівник має типологічну спільність у всіх слов'янських мовах та багатьох мовах світу. Вирізняється він чіткою і послідовною значенневою організацією – числівникові слова розташовані у ряд і кожен наступний числівник позначає більше число ніж попереднє. Відкриття від'ємних чисел дало змогу продовжити ряд натуральних чисел у зворотному напрямку. На відміну від іменника чи прикметника морфологічні категорії роду, числа, відмінка в числівниках або нейтралізовані, або модифіковані.

Числівник виконує дві функції: *квантативну* (називання кількості предметів; основна) і *нумеративну* (називання абстрактно-математичного числа). Саме у квантативній функції полягає специфіка числівника як частини мови: *Чотири студенти виконали вчасно завдання. У нумеративній функції числівник близький до іменника: Шість ділиться на три.*

Характерна риса числівників – відносно сталий, кількісно обмежений лексичний склад (вузлові числівники: назви чисел першого десятка, назви сотень, тисяч, мільйонів). Новими лексичними одиницями ця частина мови не поповнюються. Центральна ланка – слова зі значенням точно окресленої кількості: *вісім, двісті, четверо*. На периферії знаходяться слова зі значенням неозначеної кількості: *багато, кілька, чимало*.

У процесі становлення майже повністю нейтралізовано морфологічні категорії роду та числа. Рід мають тільки числівники: *нуль, один, одна, одне, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон; два – дві, обидва – обидві*. Числова словозміна (однина і множина) притаманна тільки окремим числівникам: *один, одна, одне – одні*.

Визначальною морфологічною категорією числівника є категорія відмінка. Особливість її полягає в тому, що багато числівників поєднуючись з

іменниками керують ними або узгоджуються з ними: *дві статті, двома статтями, у двох статтях*.

Числівник не має своєї синтаксичної функції. У реченні нерідко заступає синтаксичні позиції інших частин мови. Наприклад: *Ми пишаємося п'ятьма студентами. Його багатство – десять книжок. Завдань буде багато. Двоє студентів відсутні на парі*.

2. Семантичні та структурні розряди числівників

Щодо семантики, то усі числівники поділяють на два розряди: *означено-кількісні* і *неозначено-кількісні*. Наприклад: *сімсот, чотири сьомих, один, десятеро* (точно окреслена кількість предметів); *багато, декілька, кільканадцять* (не утворюють цілісної системи кількісних понять).

Серед означено-кількісних числівників в свою чергу ще виділяють:

- власне кількісні (точно окреслена кількість предметів): *вісім, чотири, одинадцять*;
- збірні (кількість предметів як неподільну сукупність): *восьмеро, четверо, двоє, тридцяттеро*;
- дробові (точна кількість частин виокремлена у складі цілого): *сім тисячних, дві третіх*. Окремою групою у складі дробових числівників є числівники *пів, півтора, півтори, півтораста*. Сфера їх використання – переважно розмовне мовлення та стиль художньої літератури.

Числівник *пів* 'половина чого-, кого-небудь; одна друга цілого', вживаючись з іменником завжди керує ним і вимагає родового відмінка однини: *пів хвилини, пів відра, пів огірка*. Числівник *півтора* вживається з родовим відмінком однини іменників чоловічого і середнього роду: *півтора метра, півтора відра*. Числівник *півтори* вживається з родовим відмінком однини іменників жіночого роду: *півтори доби, півтори копи*. Числівник *півтораста* вживається з родовим відмінком множини: *півтораста кілометрів*.

За структурою числівники поділяються на:

- прості (у складі один корінь) – *один, сорок, багато, тисяча, двоє, кілька*;

складні (сформувалися на базі двох коренів) – *півтора*ста, *обидва*, *кілька*десят, *дванадцять*, *триста*, *одинадцят*еро, *стонадцять*;

складені (аналітичні одиниці) – *одна* четверта, *тридцять* вісім, *три* п'ятих, *сто* двадцять чотири.

3. Характер сполучуваності числівників з іменниками

Числівникам властива певна строкатість у виборі морфологічної форми іменника.

1. Власне кількісний числівник *один* (*одна*, *одно*, *одні*) узгоджуються з іменником у роді, числі, відмінку: *одне* інтерв'ю, *один* сюжет, *одна* публікація.

2. Власне кількісні числівники *два*, *дві*, *три*, *чотири*, збірні *обидва*, *обидві* вживаються із називним / знахідним відмінком множини: *три* студенти, *чотири* підручники.

3. Усі інші кількісні числівники, а також збірні (*двоє*, *троє* і т. д.) керують іменником у родовому відмінку множини: *сто* сторінок, *тисяча* кілометрів.

4. Неозначено-кількісні числівники (*кілька*, *декілька*, *кільканадцять*, *кілька*сот, *стонадцять*) поєднуються з іменником у родовому відмінку множини: *прочитати* декілька сторінок.

5. Неозначено-кількісні числівники вживаючись з іменниками, які не піддаються лічбі (одиничні іменники), вимагають родового відмінка однини: *у нас* ще мало досвіду.

6. Неозначено-кількісні числівники вживаються із множинними іменниками у родовому відмінкові множини: *хтось* залишив чимало висівок.

7. Дробові числівники вимагають родового відмінка однини: *одна* друга площі, *півтори* години. Числівник *півтора*ста вимагає родового відмінка множини: *півтора*ста діб.

8. Дробовий числівник *пів* керує родовим відмінком однини іменника: *пів* години, *пів* яблука.

9. Власне кількісні числівники *тисяча, мільйон, мільярд, трильйон* вживаються з родовим відмінком множини: *тисяча мешканців, мільйон гривень*.

10. У сполучуваності кількісних числівників з іменниками виникають своєрідні іменникові акцентуаційні особливості. Іменники, ужиті з числівниками *два, три, чотири*, змінюють своє наголошування: *книжкі – дві книжки; сестри – три сестри*.

У сполученнях, що позначають дати, відмінюється тільки перша частина, тобто числівник: *восьме березня, восьмого березня, на восьме березня*. Якщо числівник з іменником виступають узгодженим означенням, тоді вони можуть мати форму називного відмінка множини або родового відмінка множини: *дві близькі подружки, дві близьких подружки*.

Для позначення приблизної кількості предметів числівник вживається після іменника, який уживається у родовому відмінкові множини: *Не була вдома років десять*.

На позначення часу використовується порядковий числівник. Зокрема, для позначення часу до 30 хв вживається прийменник *на* (*десять на шосту*), а для позначення часу після 30 хв – прийменник *за* (*за п'ятнадцять друга*).

4. Активізація в ЗМІ певних форм різних розрядів числівників

У засобах масової інформації активізується вживання у позиції знахідного відмінка кількісних числівників при назвах істот, насамперед людей, форм родового відмінка. Наприклад: *зарахувати двадцятьох двох студентів*. Хоча у живій мовній практиці часто вживаються форми й спільні з називним відмінком: *зарахувати двадцять два студенти*.

Ця тенденція зустрічається і в парадигмах відмінювання числівників *сорок, дев'яносто, сто, двісті – чотиреста, п'ятсот – дев'ятсот*. Наприклад: *Вони поранили двохсот дев'яноста осіб; Відрахували з першого курсу ста сорока двох людей; Авдиторія розрахована на шестисот осіб*.

Числівники можуть утрачати словозміну в певних синтаксичних позиціях. Зокрема, втратили відмінкові форми числівники, які

використовуються у сполуках на зразок *АН-140, Ярмарок-2021, Євро-2020*. Останнім часом спостерігається поступове збільшення кількості таких сполук, позаяк вони відзначаються сконденсованістю і дають змогу називати предмети, явища коротко і лаконічно, уникаючи використання прикметників і порядкових числівників.

Література:

1. Алексієнко Л.А. Морфологія сучасної української мови: навч. посібник. Київ, 2014. 675 с.
2. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. 242 с.
3. Бойко В.М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2014. 246 с.
4. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
5. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 369 с.
6. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
7. Яцимірська М.Г. Культура мови журналіста. Навч. посібник. 2-ге вид. Львів: ПАІС, 2017. 168 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 8.

ЗАЙМЕННИК У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

План

1. Статус займенника у науковій літературі.
2. Розряди займенників за значенням, їхні семантико-граматичні особливості.
3. Синтаксичні властивості займенника.

4. Особливості відмінювання займенників.
5. Найтипівіші помилки у вживанні займенників.

1. Статус займенника у науковій літературі

Займенник – самостійна частина мови, яка не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них. Визначальною особливістю семантики займенників є абстрактний характер. Займеннику властива невизначеність предметного значення кореня, відсутність номінативних відношень, надзвичайно широке значення, що й формує його абстрактний характер семантики. На переконання О. Пешковського, якщо в займенника зникає абстрактність, то він переходить в іншу частину мови. Категоріальне значення займенника – вказівка (дейксис).

Щодо семантики займенника, то у мовознавстві існують різні точки зору:

- 1) одні лінгвісти вважають їх словами без лексичного значення;
- 2) інші переконані, що займенники позбавлені предметного значення і мають лише формальне значення;
- 3) окремі наголошують, що займенники мають лексичне значення.

У сучасній українській граматичній традиції існують два підходи до вивчення займенника та визначення його статусу як частини мови:

- 1) *традиційний* – відповідно до нього займенник становить особливий клас слів, позбавлений конкретно виявленого матеріального змісту; він, як еквівалент іменника, прикметника і числівника, дає найзагальніше уявлення про предметність, ознаку й число (Є. Тимченко, С. Смаль-Стоцький, М. Левицький, В. Сімович, О. Курило, Ю. Шевельов, І. Матвіяс, Б. Кулик, Плющ, О. Пономарів, В. Горпинич, та ін.);
- 2) *нетрадиційний*, основою якого слугує функціональний критерій аналізу; у межах цього підходу можна виокремити два напрями, відповідно до яких займенники:

а) не формують окремої частини мови, а є підкласами іменника, прикметника, числівника або прислівника (М. Наконечний, І. Вихованець, О. Безпояско, В. Ожоган та ін.);

б) мають значення предметності, граматичні категорії і роль у реченні такі ж, як в іменника, прикметника, числівника, тому ці слова є іменниками, прикметниками і числівниками певного періоду творення їх семантики (І. Кучеренко).

Короткий огляд про займенник у найпомітніших граматичних працях ХХ–ХХІ ст.

О. Курило у «*Початковій граматиці української мови: у 2-х ч.*» (ч. 1, 1917 р.) дає таке визначення займенника: «Частина мови, що заміняє речівник, прикметник або числівник, зветься займенником». Виділено «займенники, що заміняють речівники» («займенники-речівники»), «займенники, що заміняють прикметники» («займенники-прикметники»), «займенники, що заміняють числівники» («займенники-числівники»).

Є. Тимченко в «*Українській граматиці*» (1918 р.) дає визначення: «Займенник є слово, що заступає імення в різних його формах, цебто речівник (*я, хто*), прикметник (*мій, ваш*) і числівник (*кільки, котрий*)». Вчений виокремлює шість розрядів: особові, особово-зворотний, вказівні, питайні (і питайно-присвійний), стосункові, неозначені. Вказує на особу, число та відмінок займенників.

М. Левицький в «*Українській граматиці для самонавчання*» (1923 р.) подає визначення: «Заіменник є така частина мови, що заступає собою іменник». Виділяє дев'ять розрядів: особові, зворотний, приналежні, указові, питальні, відносні, означальні, неозначальні, одмовні.

П. Ковалів у «*Граматиці української мови*» (1946 р.) пропонує визначення: «Займенник – частина мови, що висловлює поняття заступництва якоїсь іншої частини мови: іменника (*я, ти*), прикметника (*такий, всякий*), числівника (*стільки*), прислівника (*тут, тоді*) і має виключно вказівне значення». Слова

цього класу поділено на «займенники іменникові», «займенники прикметникові», «займенники числівникові», «займенники прислівникові».

Ю. Шевельов у «*Нарисі сучасної української літературної мови*» (1951 р.) пропонує визначення: «Займенник своєю природою не називає нічого безпосередньо, а тільки вказує, окреслюючи предмети або їх ознаки через їх стосунок до особи мовця, місця, часу і характеру його висловлення». Виділяє особові, особово-анафоричні, присвійні, вказівні, питально-окличні, означені, неозначені, заперечні.

Б. Кулик у «*Курсі сучасної української літературної мови*» (1965 р.) подає визначення: «Займенником називається частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки і кількість, але не називає їх».

М. Леонова у монографії «*Сучасна українська літературна мова. Морфологія*» (1983 р.) поділяє займенники на субстантивні, атрибутивні, субстантивно-атрибутивні і кількісні.

М. Плющ у «*Сучасній українській літературній мові*» (2005 р.): «займенниками називаються слова, що вказують на предмети, ознаки і кількості, не називаючи їх». Наголошено на вказівній (або дейктичній) функції займенників. Виділено дев'ять розрядів: особові, особово-вказівні, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні та неозначені.

В. Горпинич у «*Морфології української мови*» (2004 р.): «Займенник – самостійна частина мови, яка не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них», а тому «категоріальним значенням займенника є не номінація, а дейксис». Виокремлено чотири морфологічні категорії займенників (істота / неістота, рід, число, відмінок) і вісім розрядів: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, неозначені, питально-відносні, заперечні. Займенники виконують кілька функцій: дейктичну (вказівну), анафоричну (зумовлена контекстом) і кванторну (кількісну).

Щодо нетрадиційного підходу до трактування займенника як частини мови:

М. Наконечний в «*Українській мові*» (1928 р.), «зважаючи на певні формальні особливості цих слів», подає займенники у межах розділів про

іменники і прикметники, називаючи їх «замінні іменники» (*я, ти, (себе), ми, ви; він, вона, воно; хто, що*), «замінні прикметники» (*той, та (тая), те (теє), цей, ця (цяя), це (цеє), сей, ся (сяя), се (сеє); мій, моя, моє; твій, твоя, твоє; свій, своя, своє; чий, чия, чие*) і «складні замінні слова» (*чийсь, наш, ваш, кожен, жоден (кожний, жодний), усякий*).

І. Вихованець у монографії «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988 р.) виділяє «займенникові іменники», «займенникові прикметники» та «займенникові прислівники», тим самим не визнаючи займенник окремою частиною мови.

В. Ожоган у дослідженні «Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови» (1997 р.) розвиває ідею *І. Вихованця* щодо природи займенника. На думку мовознавця, займенникові слова підлягають переходові до інших (повнозначних чи службових) частин мови, а також функціонують як елементи синтаксичних і компоненти аналітичних сполучників. Послугується при називанні займенників термінами «прономінативні субстантиви», «прономінативні ад'єктиви» та «займенникові прислівники».

2. Розряди займенників за значенням, їхні семантико-граматичні особливості

За значенням займенники поділяють на вісім розрядів: особові, зворотний, присвійні, вказівні, питальні, відносні, заперечні, неозначені.

До *особових* займенників належать *я, ми* (1 особа), *ти, ви* (2 особа), *він, вона, воно, вони* (3 особа). Займенники *я, ми* – вказують на особу мовця; *ти, ви* – вказують на особу співбесідника. Займенники 1 і 2 особи становлять центр категорії персональності, вони вказують тільки на людей. Наприклад: *Ти сьогодні не працюєш належним чином на занятті; Ми відвідали фестиваль «Інформаційна миска»*. Співвідношення їх з назвами неосіб можливе лише за умови персоніфікації. Наприклад: *Навесні під час цвітіння сакур ти (Ужгород) чекаєш гостей*.

Займенники 3 особи вказують і на особу, і на предмет. Наприклад: *До Ужгородського національного університету завітав Олександр Педан, він*

знайшов час поспілкуватися зі студентами філологічного факультету. Зранку почався дощ, він не встигав до вечора. Це дає можливість кваліфікувати їх як предметно-особові.

Зворотний займенник себе вказує на відношення виконавця дії до самого себе. Він не має форми називного відмінка, вживається тільки у формах непрямих відмінків: *Критичне ставлення до себе; Нарешті відчула себе щасливою.*

Присвійні займенники вказують на належність предмета особі: *мій, наш, твій, ваш, свій, його, їхній.* Наприклад: *Мій аудіозапис радіопроеграми доведеться записувати ще раз. Наш сюжет показали в ефірі місцевого телеканалу.*

Вказівні займенники вказують на предмети, ознаки, їхню кількість: *цей, оцей, отой, такий, отакий, стільки.* Наприклад: *Цю сторінку у соціальній мережі потрібно оновити.*

Означальні займенники узагальнено вказують на ознаки предметів: *сам, самий, весь, увесь, всякий, кожний, кожен, інший.* Наприклад: *Кожен абітурієнт має право обирати, на якій спеціальності буде навчатися.*

Питальні займенники вживаються для оформлення питань про осіб, предмети, ознаки, їхні кількості: *хто, що, який, чий, скільки, котрий.* Наприклад: *Котра зараз година? Яким членом речення виступає займенник?*

Відносні – це ті ж питальні займенники, які вживаються для зв'язку підрядного речення з головним і виступають у ролі службових слів. Наприклад: *Вчора день був такий, яким ще ніколи не був.*

Заперечні займенники вказують на відсутність предметів, ознак, кількостей: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жоден, жодний.* Наприклад: *За результатами модульного контролю ніхто не отримав найвищого бала.*

Неозначені займенники вказують на невизначені особи, предмети, кількості: *абихто, хто-небудь, казна-хто, чийсь, котрийсь.* Наприклад: *Хтось залишив в аудиторії увімкнене світло.*

3. Синтаксичні властивості займенника

У словосполученні займенник може виступати у ролі як головного (*мій на віки, його з дитинства*), так і залежного компонента (*зустріти її, попроситися з нею*).

У складі речення займенник здатен виконувати функцію усіх членів речення: *Хто його не знав. Привітайте мої старання.*

Також займенник здатен самотійно утворювати семантично і структурно завершені однослівні або багатослівні речення. Наприклад: *Ти хто така? Що? Кого?*

4. Особливості відмінювання займенників

Особові займенники (*я, ми, ти, ви*) мають іменникову відмінкову парадигму. При відмінюванні займенників *він, вона, воно, вони* використовується іменникова й прикметникова парадигми. У відмінкових парадигмах особових займенників в однині і множині використовуються суплетивні основи: *я, мене, мені, мною, на мені, він, його, ним, на ньому*.

Зворотний займенник *себе* має неповну числову (немає форми множини) та відмінкову парадигми (немає називного відмінка). При відмінюванні вживаються основи *себ-, соб-*.

Питальні займенники відмінюються за зразком прикметників твердої групи: *що, чого, чому, чим, на чому*.

Заперечні та неозначені займенники є дериватами питальних, тому їхнє відмінювання аналогічне до питальних *хто, що*. Особливість: у прийменникових словоформах прийменник ставиться всередині: *ні з ким, ні з кого, ні при чому, будь з ким, казна до кого*.

5. Найтипівіші помилки у вживанні займенників.

1. Помилково замість присвійного займенника *їхній* вживають *їх*, що є формою родового відмінка особового займенника *вони*: *Їх завданням є вчасно здати матеріали практики*. Правильно: *Їхнім завданням є вчасно здати матеріали практики*.

2. Уживання порядкового числівника *другий* замість означального займенника *інший*: *Другим разом у тебе обов'язково вийде написати матеріал вчасно.* Правильно: *Іншим разом у тебе обов'язково вийде написати матеріал вчасно.*
3. Уживання прикметника *любий* замість неозначеного займенника *будь-який*: *Я готова виконати любе завдання.* Правильно: *Я готова виконати будь-яке завдання.*
4. Помилкове вживання форм *ні з ким*, *ніхто із*, натомість нормативні варіанти з *жодним із*, *жоден із*: Наприклад: *Ніхто із присутніх не мав посвідчення водія.* Правильно: *Жоден із присутніх не мав посвідчення водія.*
5. Присвійний займенник *свій* не вживають, якщо він дублює наявне у тексті слово: *Він має свій власний дім.* Правильно: *Він має власний дім.*
6. Зайвим буває і вживання зворотного займенника себе: *Наша рідна держава в цій ситуації не хоче брати на себе щодо нас певних зобов'язань.* Правильно: *Наша рідна держава в цій ситуації не хоче брати щодо нас певних зобов'язань.*
7. Уживання вказівного займенника без іменника чи прикметника, на який цей займенник указував би: *Як на мене у такому немає нічого дивного.* Правильно: *Як на мене у такому рішенні немає нічого дивного.*
8. Вживання розмовних та діалектних форм займенників: *на моїм (на моєму), був відсутній якийсь час (деякий час).*

Література:

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Бойко В. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посібник. Київ: Академія, 2014. 248 с.
3. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
4. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вид. 2-е, уточн. і доп. Вінниця : Поділля, 2000, 2003.

5. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ, 1997. 231 с.
6. Плющ М.Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. Київ: Вища шк., 2005. 286 с.
7. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 9.

ДІЄСЛОВО У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ. ІНФІНІТИВ

План

1. Дієслівність як іманентна риса української мови.
2. Обсяг дієслова як класу слів.
3. Неозначена форма дієслова (інфінітив): граматичні категорії, синтаксична роль.

1. Дієслівність як іманентна риса української мови

Дієслово – самостійна частина мови, якій властива семантична категорія процесуальної ознаки предмета, що виражаються основними морфологічними категоріями: часу, способу, виду, особи. Крім основних морфологічних категорій дієслову властиві ще категорія стану та перехідності / неперехідності. Особовим дієсловам властиві категорія числа і роду (у минулому часі та умовному способі). Дієслова є ядром предикативної лексики, оскільки вони виражають комплекс предикативності. Предикативність – це вираження відношення смислу речення до дійсності. Важливою семантико-синтаксичною характеристикою дієслова є валентність. Валентність – це здатність мати при собі залежні члени речення.

За лексичним значенням дієслова поділяються на два підкласи: предикати дії і предикати стану.

Предикати дії визначаються за активним суб'єктом, виконавцем дії. Наприклад: *Микола йде у пришивидшеному темні*. Предикати дії є основною лексичною групою дієслів, їм властиві майже всі морфологічні категорії дієслова. Зокрема, це такі групи:

- фізичні дії (*іти, летіти*);
- інтелектуальні дії (*думати, навчатися*);
- мовленнєві дії (*говорити, дискутувати*);
- волевиявлення (*порадити, наказати*);
- чуттєвого сприйняття (*бачити нюхати*) та ін.

Предикати стану теж виражають ознаки в часових, способових, видових параметрах, але не завжди характеризуються значенням особи. Найчастіше виступають головним членом у безособових реченнях. Наприклад: *Вечоріє. Йому завжди таланить*. Позначають такі стани:

- фізичні (*температурить, нудило*);
- психічні (*страждати, сумувати*);
- стан природи (*світає, морозить*).

2. Обсяг дієслова як класу слів

Дієслово як окрема частина мови виокремлюється за такими критеріями: 1) семантичною категорією (процесуальна ознака); 2) синтаксичною функцією (присудок); 3) морфологічними категоріями.

До дієслова відносять такі класи лексем:

- особові дієслова;
- інфінітиви;
- дієслівні форми на -но,-то;
- дієприкметники;
- дієприслівники.

Особові дієслова мають розгалужену систему словозміни і становлять ядро цієї частини мови. *Неособові дієслова* (інфінітив, форми на -но, -то, дієприслівник) є незмінюваними формами дієслова. Проте виконують

функцію присудка, мають категорію виду, стану, перехідності / неперехідності. Їх відносять до периферії дієслова.

Дієприкметник та *дієприслівник* мають набуті від дієслова ознаки виду, перехідності / неперехідності. Вони не можуть самостійно виконувати роль присудка, але виконують у реченні дієслівні функції (означення, обставини).

У сучасній українській морфології про обсяг дієслова як окремого класу слів висловлюються різні думки. Одні мовознавці (М. Жовтобрюх, Б. Кулик, В. Русанівський) до дієслова як частини мови відносять усі п'ять класів дієслів (і особові, й неособові). Інші вчені (І. Кучеренко, І. Вихованець, К. Городенська) до дієслова зараховують лише особові, форми на -но,-то, інфінітиви. Тобто дієприкметники і дієприслівники не розглядають у межах дієслова як частини мови.

Усі дієслівні форми у сукупності формують дієслівну парадигму. Дієслово має найбільшу кількість граматичних категорій. До прикладу, В. Русанівський виділяє 11: персональності / імперсональності, особи, часу, стану, способу, перехідності / неперехідності, аспектуальності, виду, числа, роду.

3. Неозначена форма дієслова (інфінітив): граматичні категорії, синтаксична роль

Інфінітив (лат. Infinitivus – неозначений), *неозначена форма дієслова* – дієслівне утворення, що називає дію або процесуальний стан (*бігти, писати, мовчати*) без вказівки на спосіб, час, особу, число і рід. У сучасній морфологічній термінології поряд з термінами-дублетами *інфінітив* і *неозначена форма дієслова* відроджується і запроваджений українськими граматистами минулого та збережений у діаспорній термінології семантично вагомий термін *дієйменник*.

Для інфінітива характерні лише загальнодієслівні граматичні категорії:

- 1) виду (*зберегти* — *зберігати*);
- 2) стану (*носити* — *носитися*);

3) перехідності / неперехідності (*відвідати заняття, відвідати із подругою заняття*).

Показником інфінітива є суфікс *-ти (-ть)*, після якого у відповідних формальних і лексико-семантичних групах дієслів може виступати постфікс *-ся, (-сь)*. Інфінітив може вживатися: 1) у складі безособової форми умовного способу (*Прихилитися б у затінку до зеленої землі*); 2) для вираження наказового способу (*Мовчати!*).

Інфінітив – початкова форма дієслівної парадигми, тобто словникова форма (представник дієслівної лексеми в словнику). Хоча історично у індоєвропейській мові він був формою давального відмінка імені зі значенням дії, який перейшов у парадигму дієслова. В українській мові інфінітив зрідка набуває значення пестливості внаслідок вживання іменникових пестливих суфіксів *-очк-, -оньк-, -к-, -ун-, -ус-, -очк-, -оньк-, -к-, -ун-, -ус* (*їстоньки, їстки, питоньки, питки, спатоньки, спатки, спатуні*). Такі лексеми поширені переважно в розмовній мові і не мають співвідносних відмінюваних дієслівних особових форм.

Проблема статусу інфінітива та його місця в системі частин мови в українському мовознавстві залишається до кінця не розв'язаною та дискусійною. Сформувалися дві кардинально протилежні тенденції щодо його інтерпретації. Перша — кваліфікація слів цього типу як субститутів іменника й приписуванні їм синтаксичних функцій імені. Друга — традиційний погляд на інфінітив як на дієслівну форму, що виражає дію безвідносно до особи її виконавця, модальності та часу протікання.

Синтаксична функція присудка для інфінітива не є основною. Він може виступати у ролі всіх членів речення:

- 1) підмета: *Її зневажить – зрадити народ*;
- 2) присудка: *Хотіла б я піснею стати*;
- 3) означення: *Бажання вчитися у нього було з дитинства*;
- 4) додаток: *Я любив слухати клепання коси*;
- 5) обставини: *Він сів відпочити*.

Інфінітив може виступати у функції головного члена односкладного речення: *Час причалити до гавані! Їм летіти до зірок. Доволі блукати по світу.*

Література:

1. Алексієнко Л.А. Морфологія сучасної української мови: навч. посібник. Київ, 2014. 675 с.
2. Бойко В.М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2014. 246 с.
3. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
4. Загнітко А. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
5. Калько М. Аспектуальні класи українського дієслова на тлі класів З. Вендлера. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 17–27.
6. Медіалінгвістика : Словник термінів і понять / Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю Сизонов / За ред. проф. Л.І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. 240 с.
7. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 10.

ОСНОВНІ СПОСОБИ І ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИДУ, СПОСОБУ, СТАНУ, ПЕРЕХІДНОСТІ / НЕПЕРЕХІДНОСТІ ДІЄСЛІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

План

1. Новітні тенденції у межах категорії виду дієслова.
2. Типи способів дії та роль категорії виду у їхньому вираженні.
3. Основні способи і засоби вираження категорії перехідності / неперехідності.

4. Категорія стану дієслова та її зв'язок із перехідністю / неперехідністю.

1. Новітні тенденції у межах категорії виду дієслова

Категорія виду поряд з категоріями часу та способу належить до центральних морфологічних категорій дієслова. Вона виражає граматичну характеристику дії або стану і базується на двох протиставлених грамемах – доконаний і недоконаний вид. Вид є обов'язковою морфологічною ознакою для всіх форм дієслова.

Граматичне значення *доконаного виду* виражає дію у минулому або майбутньому часі: *передплатив / передплатить*. Доконаний вид не вживається у теперішньому часі, оскільки теперішній час виражає ще не завершену дію.

Недоконаний вид вказує на незавершеність дії: *передплачує, монтує, пишуть*. Граматичне значення недоконаного виду співвідноситься з усіма трьома часовими формами. Недоконаний вид пов'язаний з неперервністю дії (*тече річка*); позначенням дії як характерної ознаки предмета (*кусається*); позначенням дії як руху (*летіти*).

За категорією виду дієслова поділяються: парновидові дієслова; одновидові дієслова; двовидові дієслова.

Видова пара – це дві словоформи того самого дієслова, які відрізняються між собою лише граматичними значеннями виду: *засихати – засохнути; читати – прочитати*.

Видові пари утворюються:

- за допомогою префіксів: *їхати – приїхати*;
- за допомогою суфіксів: *обробляти – обробити*;
- за допомогою префіксально-суфіксального способу: *вішати – повісити*;
- за допомогою наголосу: *склика́ти – склі́кати*;
- за допомогою суплетивних основ: *ловити – спіймати*.

Одновидові дієслова – дієслова, що не утворюють видових пар і здатні виражати лише одне з видових значень.

Дієслова, що мають тільки недоконаний вид в основному позначають:

- рух: *плавати, літати*;
- стан природи: *вечоріти, розвиднятися*;
- фізичний та психічний стан людини: *температурити*;
- сподівання: *надіятися*;
- зневагу: *гордувати*.

Дієслова зі значенням доконаного виду позначають дії з миттєвим результатом, або довго виконувани дії:

- інтенсивні дії: *розсердитися, розкричатися*;
- початок дії: *збунтувати, здиміти*;
- повторювані дії: *проплакати, простояти*;
- однократні дії: *крикнути, грюкнути*.

Двовидові дієслова – це морфологічні омоніми, в яких тією самою формою виражається значення як доконаного, так і недоконаного виду (що робити? що зробити?). Наприклад: *женити, веліти, мовити, розслідувати, атакувати* і ін. Значення виду у таких дієсловах встановлюється у контексті: *Може, женять когось, піду подивлюся. Вона змогла женити його на собі.*

Під впливом сучасної мовної тенденції двовидові дієслова з суф. *-ува* переходять до групи парновидових. Наприклад: *асфальтувати – заасфальтувати; мобілізувати – мобілізовувати.*

2. Типи способів дії та роль категорії виду у їхньому вираженні

Грамматична категорія виду взаємодіє з лексико-граматичними розрядами способів дієслівної дії чи стану. Категорія способу виражає відношення дії до дійсності. Ця категорія є оформленням модальності. Питання семантики і структури цієї категорії є дискусійним у сучасній морфології. Традиційна граматики визначає категорію способу як вираження відношення дії до дійсності а аспекти реальності / ірреальності. Морфологічна категорія способу дії структурно формується трьома грамемами: дійсний, умовний, наказовий способи.

Грамеми *дійсного способу* виражають ознаки реальної дії. Тому дійсний спосіб збігається з усіма грамемами категорії часу: *Сьогодні вивчаємо тему «Дієслово»*.

Умовний спосіб (кон'юктив) характеризує дію як нереальну, але можливу за певних умов. Дієслова умовного способу не мають часу, мають рід, число, вид, особу. Вони утворюються з форми минулого часу і частки *би* (*б*), тобто мають аналітичну форму вираження: *писав би, вивчала б, сказали б*. Залежно від конструкції речення з дієсловом умовного способу виражають:

- значення бажання: *Хотіла б я піснею стати;*
- значення спонукання: *Добре було б оновити інформацію на сайті.*

Наказовий спосіб (імператив) характеризує дію, яка виражає волевиявлення мовця, спонукання до дії у формі наказу, заклику, побажання, прохання. Дієслова наказового способу не мають категорію часу. Категорія особи у них представлена неповною парадигмою, оскільки вони мають 2 і 3 особи однини та 1, 2, 3 особи множини. У сучасних дослідженнях побутує думка, що словоформи 1 особи однини мають обмежене функціонування: *хай приготую, хай скажу*.

Наказовий спосіб дієслів утворюється синтетичним і аналітичним способом. Синтетичні форми наказового способу утворюються від основ теперішнього або майбутнього часу за допомогою особових закінчень: *читаймо, прочитайте, читайте*. Аналітичні форми утворюються за допомогою частки *хай / нехай* + основа дієслова: *хай скаже, хай вийдуть*.

Характерним явищем в українській мові є явище *контамінації способових форм*.

- 1) Умовний спосіб (за формою) замінюється наказовим способом (за значенням): *Хай би дитина залишилася сьогодні вдома!*
- 2) Наказовий спосіб вживається у значенні минулого часу з відтінком несподіваності: *Він візьми і прийди*.
- 3) Вживання інфінітива з частками *б* (*би*) замість умовного способу: *Краще б випити кави*.

4) Інфінітив у значенні наказового способу: *Встати!*

3. Основні способи і засоби вираження категорії перехідності / неперехідності

Категорія перехідності / неперехідності – це відношення дії, названої дієсловом, до дійсності. Вона виражається двома грамемами – перехідні і неперехідні дієслова.

Перехідними називаються дієслова, які означають дію, що прямо і повністю переходить на об'єкт: *читати газету, відвідувати пару*. *Неперехідні* – дієслова, які означають дію, що не переходить на об'єкт: *сміятися у відповідь, дивлюся на небо*. Є дієслова, що означають дію, спрямовану на об'єкт не прямо, а опосередковано: *допомагати мамі, пишатися братом* (стосуються об'єкта, але не виражають переходу дії на об'єкт). Показниками неперехідних дієслів є постфікс *-ся* (*нестися, калічитися*). Показниками перехідних дієслів є суфікси *-и* (*білити*), *-ува / -юва* (*оцінювати*). Але тільки за цими формальними показниками не завжди можна розмежувати перехідність та неперехідність у дієслів.

При перехідному дієслову об'єкт виражається: 1) прямим додатком (знахідний відмінок без прийменника): *писати статтю, налити чаю*; 2) родовий відмінок іменника при дієслові з часткою не: *не з'їсти м'яса, не купити яблук*.

4. Категорія стану дієслова та її зв'язок із перехідністю / неперехідністю.

Категорія стану дієслова виражає відношення дії до суб'єкта і об'єкта. Суб'єкт – це реальний виконавець дії або носій стану. Об'єкт – це предмет, на який спрямована дія. Категорія стану реалізується двома грамемами – активний і пасивний стан. До *активного стану* належать дієслова, дія яких виконується суб'єктом, який виражений називним відмінком і виступає підметом. Наприклад: *Кафедра видає науковий збірник* (є реальний виконавець дії, тому присудок має значення активного стану). До *пасивного стану* належать дієслова, дія яких виконується суб'єктом і займає позицію

непрямого додатка. Наприклад: *Науковий збірник видається кафедрою* (присудок набуває значення пасивного стану).

Література:

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988. 256 с.
2. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
3. Загнітко А.П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Київ: Вища шк., 1990. 129 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
5. Кутня Г. До проблеми аналізу дієслівної категорії стану в сучасній українській літературній мові (традиції та новаторство в морфологічних студіях). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2010. Вип. 17. С. 417–422.
6. Лаврінець О.Я. Активні і пасивні конструкції в сучасній українській науковій мові. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2010. Т. 111. С. 11–16.
7. Любченко Т.В. Семантична основа видового протиставлення. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 361–364.
8. Моргунок В. Творення, вживання та йменування слів, яким властива категорія виду. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 20-25.
9. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
10. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільськ, 2015. 188 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 11.

ДІЄСЛОВА З НЕПОВНОЮ ОСОБОВОЮ ПАРАДИГМОЮ. ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА ТА РОДУ В ДІЄСЛОВАХ

План

1. Категорії особи, числа, роду дієслова.
2. Дієслова з неповною особовою парадигмою.
3. Поділ дієслів на дієвідміни.

1. Категорії особи, числа, роду дієслова

Категорія особи дієслова характеризує дію, стан за відношенням її до учасників мовленнєвого акту, що виражається формами 1-ї, 2-ї і 3-ї особи. Дія, що пов'язана з суб'єктом-мовцем – 1-ша особа: *Я виконую завдання*. Дія, що пов'язана з суб'єктом – адресатом мовця – 2-а особа: *Ти виконуєш домашнє завдання*. Дія, що пов'язана з суб'єктом – предметом повідомлення – 3-а особа: *Він виконує домашнє завдання*.

Категорія значення особи дієслова скоординована зі значенням особи іменника-підмета, що дає підстави для визначення цієї категорії як невластне дієслівної. Категорія особи дієслів поєднує три грами.

1-а особа (я, ми): *вивчаю, пишу, вивчаємо, пишемо*.

2-а особа (ти, ви): *вивчаєш, пишеш, вивчаєте, пишете*

3-а особа (він, вона, воно, вони): *вивчає, вивчають, пише, пишуть*.

Дієслова 1-ї, 2-ї, 3-ї особи виражаються формами теперішнього, майбутнього (проста і складена форма) часу, наказового способу (*іду, їде, їхатиме, буде їхати, їдь*). Наприклад: *Поглянь, людино, і спокійно йди своїм шляхом; Збирають світлі, золоті меди веселокрилі бджоли; Хочеш собі добра, не роби нікому зла; Сідайте обідати, швидше заходьте до хати; Орися вступила до університету; Сусід вирощує смачну городину; Кафедра рекомендувала підручник до друку; Ми вчора змонтували нову радіопрограму*.

Дієслова *неповної особової парадигми* – дієслова, що мають тільки форму 3-ї особи однини та множини:

1) дієслова, що передають звуковий вияв звірів, птахів, комах: *гарчати, нявкати, бекати, тьохкати*;

2) дієслова, що відтворюють звуки довкілля, утворювані різними предметами, машинами, пристроями: *рипіти, дзвеніти, дзюрчати, цокати*;

3) дієслова, що означають дії, пов'язані з народженням: *телитися, котитися*;

4) дієслова, що означають дії, пов'язані з поведінкою істот: *жалити, гребтися, дряпатися*;

5) дієслова, що позначають процеси, які відбуваються в неживій природі, хімічні реакції, фізіологічні процеси: *квітнути, брунькуватися, гіркнути, окислюватися*.

Дієслова у минулому часі не змінюються за особами. Окрему групу становлять дієслова *бути, дати, їсти* та дієслова з основою на *- вісти* (*розповісти, відповісти* та ін.). Вони відрізняються своїми формами від інших дієслів. Від дієслова *бути* вживається тільки форма *є*. У 2-й особі однини дієслова *дати, їсти, відповісти* мають форму *даси, їси, відповіси* (без кінцевого *ш*).

Категорія числа аналогічно до категорії особи є залежною від числових значень іменника-підмета, тому кваліфікується як невласне дієслівна та словозмінна. Проте категорія числа в дієсловах це не одне і теж, що категорія числа в іменниках. Особові та числові словоформи здебільшого є повними і складаються з шістьох словоформ.

1-ша особа – я, ми (я + інші суб'єкти): *записую, записуємо*;

2-а особи – ти, ви (ти + інші адресати): *записуєси, записуєте*;

3-а особа – він, вона, вони (він, вона, вони + інші предмети повідомлення): *записує, записують*.

Категорія роду – морфологічна категорія, яка в системі дієслівних категорій є периферійною та словозмінною. Вона властива дієсловам у формі минулого часу й умовного способу. Наприклад: *віз, везла, везло, віз би, везла*

б, возила б. Поза контекстом категорія роду дієслів має тільки формально-граматичний зміст: *Годинник дзвонив. Дзвонив або дзвонив би.*

Одноособові дієслова минулого часу та умовного способу вживаються тільки з одним значенням граматичного роду, а саме зі значенням середнього роду: *Сутеніло. Розвиднялося б. Надворі мело.*

2. Дієслова з неповною особовою парадигмою

Дієслова з неповною особовою парадигмою – це одноособові (безособові) дієслова. У них дія співвідноситься здебільшого з об'єктом повідомлення. Форма вживання збігається з формою 3-ї особи однини: *світає, весніє, морозить, нудить, таланить.*

Дієслова неповної особової парадигми мають форму 3-ї особи однини теперішнього і майбутнього часу (*щастить і щаститиме*) та форму минулого часу середнього роду (*щастило*).

Одноособові дієслова належать до таких семантичних груп:

- 1) стан природи: *сутеніє, розвидняється, дощить;*
- 2) фізичний або психічний стан людини: *трусить, лихоманить, лежитьсья;*
- 3) успіх: *ведеться, фортунить, щастить;*
- 4) оцінку міри або необхідності якого небуть стану: *бракує, вистачає, бракне;*
- 5) бажання: *кортить, хочеться, бажається.*

Деякі можуть бути омонімічні до особових дієслів, тому для їхнього розпізнавання потрібен контекст: *Блискає* (безособове; стан у небі). *Блискає вогонь у печі* (особове).

3. Поділ дієслів на дієвідміни

Усі тематичні дієслова поділяються на *дві дієвідміни*: першу і другу. Основною умовою поділу є характер голосної фонемі в складі особового закінчення теперішнього часу, а також майбутнього часу доконаного виду.

До *першої дієвідміни* належать дієслова, які в закінченнях 2 і 3 особи однини та 1 і 2 особи множини мають голосний звук [e], а в третій особі множини – голосний звук [y].

Однина	Множина
1-а ос. <i>пишу</i>	<i>пишемо</i>
2-а ос. <i>пишеш</i>	<i>пишете</i>
3-а ос. <i>пише</i>	<i>пишуть</i>

До другої дієвідміни належать дієслова, які у тих самих особових формах однини й множини мають голосні звуки [и] або [і] та [а].

Однина	Множина
1-а ос. <i>кричу</i>	<i>кричимо</i>
2-а ос. <i>кричиш</i>	<i>кричите</i>
3-а ос. <i>кричить</i>	<i>кричать</i>

Деякі дієслова у межах своєї дієвідміни можуть мати паралельні особові форми: *смикати* – *смикаю, смичу; смикаєш, смичеш* (зберігається і випадає тематичний суфікс основи). Інколи відбувається чергування приголосних звуків: *вистругати* – *вистругаю, вистружу; дихати* – *дихаю, дишу*. У минулому часі умовного способу дієслова з суф. *-ну-* мають паралельні форми чоловічого роду: *звикнути* – *звикнув, звик; змокнути* – *змокнув, змок*. Такі дієслова кваліфікують як частково різнодієвідмінюваними.

Ще одним способом розрізнення дієслів 1 і 2 дієвідміни є особові закінчення у 3 особі множини.

1 дієвідміна	2 дієвідміна
3-а ос. мн. <i>-уть, -ють</i>	3 ос. мн. <i>-ать, -ять</i>
<i>пишуть, малюють</i>	<i>сплять, носять</i>

Інколи за 3-ю особою множини важко визначити дієвідміну. Тоді потрібно поставити дієслово у 3-й особі однини і визначати дієвідміну за голосним звуком у цій особовій формі. Наприклад: *мріяти* – *мріє* (1 дієвідміна), *говорити* – *говорить* (2 дієвідміна), *стежити* – *стежить* (2 дієвідміна), *співати* – *співає* (1 дієвідміна), *бачити* – *бачить* (2 дієвідміна), *чистити* – *чистить* (2 дієвідміна), *вивчити* – *вивчає* (1 дієвідміна), *слухати* – *слухає* (1 дієвідміна), *розказати* – *розказує* (1 дієвідміна),
Дієслова майбутнього часу недоконаного виду не поділяються на дієвідміни.

Література:

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988. 256 с.
2. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
3. Загнітко А.П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Київ: Вища шк., 1990. 129 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
5. Соколова С. Граматики сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
6. Соколова С.О. Граматична категорія особи українського дієслова (функціональний аспект). *Лінгвістичні студії* : [зб. наук. праць]. Черкаси : БРАМА–ІСУЕП, 1999. Вип. 3. С. 86–94.
7. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільськ, 2015. 188 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 12.

ВИКОРИСТАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ, ДІЄПРИСЛІВНИКІВ, ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ НА *-НО, -ТО* У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

План

1. Процеси мовного регулювання в межах категорії дієприкметників. Зміни у функціонуванні деяких дієприкметників.
2. Особливості функціонування дієприслівників у мові масмедіа.
3. Дієслівні безособові форми на *-но (-ено), -то*, особливості їх функціонування в публіцистичному тексті.

1. Процеси мовного регулювання в межах категорії дієприкметників. Зміни у функціонуванні деяких дієприкметників

Дієприкметник – форма дієслова, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника. Поняття дієприкметника, на позначення якого було вжито перекладений із грецької мови термін *причастіє* (гр. μετοίή, «участь, причетність, спільність»), уперше зафіксовано в східнослов'янському списку трактату «О осмихъ частехъ слова», датованому початком XVI ст. Найдетальніше особливості відмінювання дієприкметника за зразком відмінювання прикметників, позначуваного в давніх граматиках терміном *имя прилагателноє*, схарактеризував М. Смотрицький. І. Ужевич кваліфікував дієприкметник як окрему частину мови із властивими дієслівними й прикметниковими ознаками та спостеріг, що слов'янській мові (мав на увазі українську мову) не властиві активні дієприкметники, замість них уживають описові конструкції. Мовознавець Л. Булаховський розглядав дієприкметник у системі дієслова як *дієслівну форму з ознаками дієслова й прикметника*. О. Курило поряд з терміном дієприкметник використовувала термін-компонент *причасники-прикметники*. Термін *дієприкметник* було рекомендовано до використання як нормативний в «Українському правописі» 1933 року, з цього часу його почали використовувати в шкільних підручниках, підручниках для вищої школи та в науковій літературі.

Кардинальні зміни в поняттєво-термінологічному вираженні зазначеного класу слів спостерігаємо на початку 60-их років XX ст. У працях І. Кучеренка переглянуто усталену в традиційному мовознавстві систему частин мови. Учений аргументовано довів безпідставність розгляду дієприкметника як дієслівної форми форм. На позначення дієприкметників уживав терміни *віддієслівні ад'єктивні слова*, або *віддієслівні відносні прикметники* та розглядав їх в складі прикметника.

У традиційному мовознавстві, представниками якого є М. Жовтобрюх, В. Русанівський, А. Грищенко, М. Плющ та ін., дієприкметник визначають як *відмінювана дієслівна форма*. Г. Гнатюк визначила дієприкметник

як самостійну міжчастиномовну категорію з ознаками дієслова й прикметника.

У новітніх дослідженнях із граматики функційно-категорійного спрямування дієприкметник характеризують як *нетипове дієслівне утворення*. У монографії І. Вихованця «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» дієприкметник визначено як *синтаксичний і морфологічний ад'єктив* та переконливо спростовано наявність у ньому дієслівних категорій часу і способу, що не дає підстав розглядати його як дієслівну форму.

Дієприкметникам, за спостереженням авторів «Теоретичної морфології української мови» І. Вихованця і К. Городенської (2004 р.), властиве «семантичне і граматичне роздвоєння», через що частину їх, яка перебуває в приіменниковій позиції, дослідники кваліфікують як *віддієслівні прикметники*, а ті, які виступають у позиції дієслівного присудка в поєднанні з морфемами-зв'язками, – як *дієслівні утворення*.

За традиційною класифікацією дієприкметники утворилися на базі дієслів і мають спільне з ними лексичне значення. Як і дієслово дієприкметник має вид, час, перехідність / неперехідність, стан. Наприклад: *перевіряти* – *перевіряючий* (недоконаний вид), *перевірити* – *перевірений* (доконаний вид). Дієприкметники мають дві часові форми – форми теперішнього і минулого часу (*записуючий* – *записаний*). Він зберігає і дієслівну категорію стану (*написаний текст, написане пером слово*).

Серед прикметникових ознак дієприкметникам притаманні категорія роду, числа, відмінка. У реченні виконує роль означення (*Прочитану вчора книжку Олеся віднесла до бібліотеки*) та іменної частини складеного присудка (*Вікна на другому поверсі були зачинені*).

Дієприкметники бувають активні і пасивні. Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи дієслова недоконаного виду з додаванням суфікса *-ач (-яч), -уч (-юч)*: *лежачий, керуючий, тремтячий*. Активні дієприкметники теперішнього часу на *-учий (-ючий)* є маловживаними, майже не характерні для сучасної української літературної

мови, утворюються не від усіх дієслів і дуже рідко керують залежними словами. Зараз активні дієприкметники з суф. *-уч, -юч* мають тенденцію переходити в прикметники: *везучий, терплячий*. Хоча вживаються в науковій термінології (*випускаюча кафедра, описуючий пристрій, узагальнюючий виступ, дестабілізуючі чинники*) та художніх текстах (*синіючі далі*).

Активні дієприкметники минулого часу утворюються від основи інфінітива з додаванням суфікса *-л*: *загорілий, зроблений, запізнілий*. Безпрефіксні дієприкметники з суф. *-л* втратили категорію часу і перейшли до розряду прикметників: *спілий, талий*. Активні дієприкметники з суф. *-ш, -вш* вийшли з ужитку (як виняток: *перемігший*).

Пасивні дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи інфінітива за допомогою суф. *-н, -ен, -т*: *білений, рубаний, гризений*. Можуть функціонувати й паралельні (варіантні) форми: *обернений – обернутий, одягнений – одягнутий*.

Сучасною тенденцією у медіатекстах є заміна активних дієприкметників:

- однослівними іменниковими найменуваннями: *керуючий – керівник, спостерігаючий – спостерігач*;
- іменником-прикладкою: *лідуюча команда – команда-лідер*;
- прийменниково-іменниковою сполукою: *сидячі місця – місця для сидіння*;
- пасивним дієприкметником: *спляча красуня – приспана красуня*;
- дієприкметник минулого часу з префіксом напів-: *зникаючі рептилії – напівзниклі рептилії*;
- описовою конструкцією (підрядне речення): *ідучий – той, що йде*;
- синонімом: *існуючі проблеми – сучасні проблеми*;
- іменником у формі родового відмінка: *енергозберігаюча лампа – лампа енергозберігання*;
- усуненням зайвого активного дієприкметника: *постійно діюча комісія – постійна комісія*.

2. Особливості функціонування дієприслівників у мові масмедіа

Учений М. Смотрицький уперше в україністиці запровадив до наукового обігу поняття дієприслівника і позначив його терміном *дїєпричастіє*. Виникнення дієприслівника пов'язував з усіченою формою активних дієприкметників середнього роду та виділив його в окрему категорію слів у системі дієслова. І. Ужевич дієприслівник кваліфікував як *самостійний дієприкметник на -чи*, а О. Курило поряд з терміном дієприслівник використовувала термін-комполит *причасники-прислівники*. Мовознавець В. Ільїн у «Курсі сучасної української літературної мови» за ред. Л. А. Булаховського (1951 р.), визначав дієприслівник як *«незмінну дієслівну форму, споріднену з прислівником»*. М. Івченко називав дієприслівник *«особливою дієслівно-прислівниковою формою»*.

Кардинальні зміни в поняттєво-термінологічному вираженні зазначеного класу слів спостерігаємо на початку 60-их років ХХ ст. У працях І. Кучеренка переглянуто усталену в традиційному мовознавстві систему частин мови. Учений аргументовано довів безпідставність розгляду дієприслівника як дієслівної форми. Він позначає їх терміном *віддієслівні прислівники* і розглядає у складі прислівників. У традиційному мовознавстві, представниками якого є М. Жовтобрюх, В. Русанівський, А. Грищенко, М. Плющ, дієприслівник кваліфікують як *незмінну дієслівну форм*. У новітніх дослідженнях із граматики функційно-категорійного спрямування дієприслівники характеризують як *нетипові дієслівні утворення*. І. Вихованець дієприслівник визначає як *синтаксичний і морфологічний прислівник*.

Дієприслівник – незмінна форма дієслова, що означає додаткову дію як обставину протікання головної дії. Прислівникові ознаки: нульова парадигма; здатність вживатися у функціях обставини; здатність бути залежним компонентом від дієслова-присудка; поєднується способом прилягання. Дієслівні ознаки: утворюється від інфінітива; спільне лексичне значення;

категорія виду, стану, перехідності / неперехідності. Дієприслівник не має таких граматичних категорій: часу, способу, особи, числа, роду.

Дієприслівники утворюються від основи інфінітива за допомогою:

суф. -учи, -ючи від дієслів I відміни: *вітати – вітаючи*;

суф. -ачи, -ячи від дієслів II відміни: *лежати – лежачи*;

суф. -ши (в основах на приголосний), -вши (в основах на голосний): *принести – принісши, сховати – сховавши*.

3. Дієслівні безособові форми на -но (-ено), -то, особливості їх функціонування в публіцистичному тексті

Дієслівні безособові форми на -но, (-ето), то – це невідмінювані слова, які утворюються від пасивних дієприкметників за допомогою суф. -о: *прочитаний — прочитано, складений – складено, вимитий – вимито*. За походженням це колишні короткі дієприкметники пасивного стану минулого часу середнього роду. Вони виступають у ролі присудка і керують додатком у знахідному відмінку. Те, що дієслівні безособові форми на -но, (-ето), то у реченні виступають у ролі присудка, є однією з синтаксичних особливостей української мови, що відрізняє її від інших мов. Ці безособові форми вживаються замість пасивних дієприкметників, коли є потреба наголосити на діє, а не на ознаці.

За своїм значенням дієслівні безособові форми на -но, (-ето), то виражають дію, що минула недавно: *Останній екзамен складено*. Але якщо мова йде про давно закінчену дію або про майбутню дію, то ця форма вживається з допоміжним дієсловом *було, буде*: *Невдовзі буде розпочато будівництво нової багатопверхівки. Цей підручник було видано за рекомендацією Міністерство освіти і науки України*.

Література:

1. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. Київ: Наук. думка, 1982. 247 с.

2. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
3. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / О. С. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ [та ін.]; за ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
4. Кучеренко І.К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови. *Мовознавство*. 1967. №4. С. 12–20.
5. Олійник О.Б., Шинкарук В.Д., Гребницький Г.М. Граматика української мови: навч. посібник. Київ: Кондор, 2007. 544 с.
6. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
7. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. [2-ге вид.]. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 13.

ПРИСЛІВНИК У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

План

1. Прислівник як найпериферійніша частина мови.
2. Модальник. Станівник.
3. Семантико-функціональні розряди прислівників.
4. Займенникові прислівники.
5. Ступені порівняння прислівників. Ненормативне ступенювання прислівників.
6. Явище адвербіалізації.

1. Прислівник як найпериферійніша частина мови

Прислівник – самостійна незмінна частина мови, до якої належать слова семантичної категорії «статична ознака іншої ознаки», що є синтаксично

зумовленою. Це найпериферійніший клас слів серед повнозначних частин мови. Семантика прислівника виражає значення різних обставин: місця (*піднятися вгору*), часу (*прийти ввечері*), причини (*сказати спересердя*), мети (*зробити наперекір*), способу дії (*говорити пошепки*).

За лексичною семантикою вважається похідною частиною мови. До прислівника в основному належать похідні слова, утворені від інших частин мови:

- 1) відіменникові (*взимку, влітку, по-вовчому*);
- 2) відприкметникові (*направо, гарно, весело*);
- 3) віддієслівні (*мовчки, пошепки*);
- 4) відчислівникові (*тричі, надвоє, по-перше*).

Виняток становлять найдавніші первинні займенникові прислівники (*коли, тут, там, тоді, досі*) та утворені від них вторинні прислівники (*повсюди, інколи, ніде*).

Морфологічні ознаки: немає форм словозміни; якісні прислівника мають ступені порівняння; співвідноситься з іншими частинами мови.

Синтаксичні властивості:

- 1) обставина: *Я повертаюся додому пізно*;
- 2) прислівникова частина складеного присудка: *Працювати на свіжому повітрі – корисно і приємно; До міста було близько*;
- 3) прислівникова частина головного члена односкладного речення: *Йй холодно*;
- 4) неузгоджене означення: *Кава по-віденськи в цій кав'ярні дуже смачна*;
- 5) вставне слово: *Очевидно, сьогодні буде дощ*;
- 6) у словосполученні у функції головного компонента (*навколо тихо*), залежного компонента (*читати швидко, дорога назад*).

2. Модальник. Станівник

Модальник. Вперше модальні слова у самостійну частину мови виділив В. Виноградов. Більшість сучасних граматик визначає модальні слова як окрему групу модальних прислівників (Л. Коломієць, К. Городенська, І. Кучеренко). Мовознавці М. Жовтобрюх та Б. Кулик розглядають їх поза

системою частин мови, а В. Горпинич виділяє їх в окрему повнозначну частину мови — модальник. До модальника відносять слова різних частин мови зі значенням «ставлення мовця до предмета думки» – вставний компонент у реченні.

У межах цього класу слів виділяють невелику групу модальних прислівників, які виступають у ролі вставного компонента у реченні: *дійсно, справді, безперечно, напевне, очевидно та ін.*

Станівник. Вперше частину мови «категорія стану» ввів у російському мовознавстві Л. Щерба. В україністиці станівник (категорія стану) визначається по-різному:

- як окрема частина мови (М. Жовтобрюх, В. Горпинич);
- як окрема група аналітичних дієслів (І. Вихованець);
- як окрема група предикативних прислівників (А. Грищенко, І. Кучеренко).

Категорійна семантика стану – явище синтаксичного характеру: іменник, прикметник, прислівник у функції предиката також можуть виражати стан. Н.: *пора, гріх, широко, пізно, необхідно, варто, неможливо.* Більшість прислівників, які позначають категорію стану, можуть виступати як обставинами, так і присудками в односкладному реченні: *Працюю важко; Працювати було важко.*

3. Семантико-функціональні розряди прислівників

За лексичним значенням усі прислівники поділяють на 2 розряди: означальні і обставинні. *Означальні* – виражають ознаку, яка дає характеристику іншій ознаці за притаманними їй властивостями. *Обставинні* – виражають ознаку, що характеризує іншу ознаку за обставинами, в яких вона відбувається чи існує.

Означальні прислівники диференціюють на три групи: *якісно-означальні, кількісно-означальні, прислівники способу дії.*

1. *Якісно-означальні* виражають ознаку, що є якісною характеристикою дії чи стану (*говорити гучно, звертатися привітно*), якісною характеристикою іншої ознаки (*виконаний дбайливо*).

2. *Кількісно-означальні* виражають інтенсивність вияву іншої ознаки або кількісну ознаку іншої ознаки (*чимало написати, тричі перезаписувати, багато читати*).

3. *Прислівники способу дії* виражають ознаку, що характеризує іншу ознаку за способом її виконання (*працювати гуртом, їхати верхи*).

Якісно-означальні прислівники становлять досить великий за обсягом клас слів, натомість кількісно-означальні прислівники охоплюють значно менше дериватів. Прислівники способу дії поповнюються новими дериватами: *по-бушівськи, по-кучмівському*.

Обставинні прислівники диференціюють на чотири групи.

1. *Прислівники часу* виражають обставинну ознаку за часом: *ранком, спочатку, довіку, пізно, щодня*.

2. *Прислівники місця* виражають обставинну ознаку за місцем і напрямком у просторі: *внизу, поблизу, вправо, високо, близько*.

3. *Прислівники причини* виражають обставинну ознаку за причиною її виконання: *зопалу, згарячу, зозла, спересердя, спросоння*.

4. *Прислівники мети* виражають обставинну ознаку за метою її виконання: *напоказ, на зло, наперекір, навмисно*.

Обставинні прислівники утворюють великий за обсягом клас слів. Великі і продуктивні групи – прислівники місця і часу, а прислівники мети і причини об'єднують обмежену кількість слів.

4. Займенникові прислівники

Прислівники узагальнено-вказівної семантики (займенникові) називають ознаку ознаки опосередковано на відміну від прислівників визначеної семантики. За особливостями семантики та функціонування вони поділяються на: *вказівні, означальні, означально-присвійні, неозначені, заперечні, питальні, відносні*. Наприклад: *там, отам, сюди* (вказівні), *по-іншому, інакше* (означальні), *по-твоєму, по-нашому* (означально-присвійні), *десь, звідкілясь* (неозначені), *ніде, ніколи* (заперечні). *Де я тепер житиму? Але*

куди податися мені? (питальні). Зустрілися там, де стояла батьківська хата. Туди, куди і молодість пішла (відносні).

5. Ступені порівняння прислівників. Ненормативне ступенювання прислівників

Для прислівника характерна морфологічна безкатегорійність тому що, сформувавшись на базі іменника, прикметника, числівника, дієслова прислівник нейтралізував морфологічні категорії своїх вихідних частин мови. Проте *якісно-означальні, деякі обставинні* прислівники утворюють ступені порівняння, бо можуть виражати ознаку більшою або меншою мірою.

За структурою категорія ступенів порівняння прислівників двокомпонентна – *вищий і найвищий ступені порівняння.*

Прислівники *вищого ступеня* порівняння мають дві форми

- 1) синтетична (прислівник + суф. -іш, -ш + -е): *швидко – швидше, рішуче – рішучіше, тонко – тонше.* Деякі прислівники при творенні вищого ступеня порівняння мають суплетивні форми: *погано – гірше, багато – більше.* Більш продуктивними є прислівникові форми із суф.-*іш.* В усному та поетичному мовленні вживаються усічені форми: *ніжніш, ясніш, раніш.*

- 2) аналітична (більш, менш + вихідний прислівник): *більш рішуче, менш швидко, більш винахідливо.* Аналітичні форми мають небагато прислівників.

Прислівники *найвищого ступеня* порівняння теж мають дві форми:

- 1) синтетична (преф. -най + синтетична форма вищого ступеня): *найдешевше, найгостріше, найдужче, найшвидше.* Інколи вживаються з частками як-, що-: *щонайдужче, якнайдешевше.*

- 2) аналітична (найбільш, найменш + вихідний прислівник): *найбільш вдало, найменш зручно.*

На сучасному етапі розвитку мови посилилася тенденція до ненормативного ступенювання прислівників. Словники лексичних інновацій переконливо засвідчують активне творення в українській мові форм компаратива та суперлатива практично від будь-якого прислівника. Цьому

сприяє набуття такими лексемами якісного значення внаслідок метафоризації їхньої семантики. Нетипові для української мови форми вживання ступенів порівняння прислівників стають продуктивною тенденцією в сучасному мовленні та не сприймаються як аномальні форми слів: *наймонументальніше, найінтернаціональніше, нашіше*.

6. Явище адвербіалізації

Адвербіалізація – перехід слів інших частин мови у прислівник. Найбільшу здатність до адвербіалізації виявляє орудний відмінок іменників: *горою, самотою, світанком*. Наприклад: *На підлозі видніється відблиск вогню і від нього тягне такою безвихідністю, тугою і самотою. Дід старівся самотою десь у селі*.

Найлегшим засобом визначення частиномовного статусу є добір синонімів-прислівників: *галопом – навскіч, гуртом – колективно, світанком – рано-вранці, силою – силоміць*.

В окремих випадках виявити явище адвербіалізації можна за допомогою наголосу. Наприклад: *Веселим гуртом* (іменник) *вирушили в путь. Це було небезпечно, вони мене висміяли б, потоптали б гуртом* (прислівник). *Цілими днями* (іменник) *він гуляє на вулиці. Онук пообіцяв, що днями* (прислівник) *навідається до бабусі*.

Інколи можливий перехід у прислівник іменника у називному та знахідному відмінках. Наприклад: *Хочеться піти в той білий безмір снігу. Галя раділа, безмір уболівала за свою сестру. Візьми дрібку землі з собою. Кинув косу на землю, щоб дрібку перепочити*.

Література:

1. Висоцький А.В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 328 с.
2. Габай А.Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській мові. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.

3. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
5. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
6. Олійник О.Б., Шинкарук В.Д., Гребницький Г.М. Граматика української мови: навч. посібник. Київ: Кондор, 2007. 544 с.
7. Рискаль Н.М. Синтагматичні зв'язки і парадигматичні відношення слів категорії стану. *Мовознавство*. 1993. № 4. С. 53–57.
8. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. [2-ге вид.]. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 14.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ У ЗМІ. ПРИЙМЕННИК У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

План

1. Статус службових слів в українській мові.
2. Основні підходи до визначення статусу прийменника.
3. Загальна характеристика прийменника як частини мови.
4. Синонімія прийменникових конструкцій у публіцистичному та рекламному текстах.

1. Статус службових слів в українській мові

У сучасних граматиках на підставі семантичних, морфологічних і синтаксичних ознак самостійні частини мови протиставляються службовим, статус яких у морфологічній системі мови визначається по-різному.

Розбіжності у визначенні поняття «службова частина мови» зумовлені двома аспектами: 1) особливістю семантики; 2) функціональним статусом.

За особливістю семантики службові слова визначаються як такі, що:

- 1) позбавлені лексичного значення і не виконують номінативної функції (К. Городенська, І. Вихованець, М. Жовтобрюх);
- 2) виконують номінативну функцію, але не самостійно (В. Виноградов, В. Гак);
- 3) мають узагальнене лексичне значення і виконують номінативну функцію (І. Кучеренко);
- 4) мають лексичне значення, виконують номінативну функцію, але не самостійно (В. Горпинич).

Таке різне трактування семантики службових слів зумовило різне визначення їхнього статусу. Науковці виділяють:

- 1) три окремі службові частини мови (традиційне тлумачення, В. Горпинич, М. Жовтобрюх);
- 2) дві окремі (сполучник і частка), а прийменник у складі прислівника (І. Кучеренко);
- 3) частки мовлення (В. Виноградов);
- 4) аналітичні синтаксичні морфеми (К. Городенська, І. Вихованець).

Службові слова (неповнозначні слова) – слова, що виражають різні семантико-синтаксичні відношення між словами, реченнями і частинами речень, а також різні відтінки об'єктивної модальності. В історії мовознавства їх ще називали «*формальні слова*», «*часткові слова*». Окремі мовознавці зараховували до службових слів також займенники, числівника, займенникові прислівники, допоміжні дієслова.

Службові слова не мають номінативної функції, вони протиставляються повнозначним словам як суто граматичні одиниці. Вони позбавлені лексичної (семантичної) спільності, за допомогою якої повнозначні слова об'єднуються у морфологічні класи – частини мови.

Службові слова мають лексичне значення дійктичного характеру: не називають, а вказують на найрізноманітніші відношення у висловлюванні опосередковано через зв'язок із самостійними словами. Граматичне значення службових слів не узагальнюються в граматичні категорії, бо вони мають функціональний характер. Службові слова мають категорійні значення, що сформовані на різних типах відношень між явищами дійсності або фрагментами думки (сполучник, прийменник); на модальних відношеннях (частка). За кількісним складом службові слова об'єднують невелику кількість слів (кілька сотень), тому є периферійними одиницями. Але службові слова характеризуються найчастотнішим уживанням в українських текстах.

2. Основні підходи до визначення статусу прийменника

У сучасній морфології сформувалося три основні підходи до визначення статусу прийменника. Перший – кваліфікує прийменник як службове слово, включаючи його до загального ряду частин мови. Другий – визначає прийменник як особливу морфему (концепцію морфемної природи прийменника теоретично обґрунтував Є. Курилович). Третій – розглядає прийменник як самостійне слово (автор концепції І. Кучеренко, який вважає прийменники прислівниками узагальненого значення).

Проблема статусу прийменника тісно пов'язана з питанням про його семантику.

1. Надання прийменнику статусу слова (службового чи повнозначного, самостійного) означає виділення в нього не тільки граматичного, а й лексичного значення, оскільки саме слову притаманна єдність лексичного і граматичного значень.
2. У морфемній концепції прийменник має лише граматичне значення і абсолютно позбавлений лексичного значення. Прийменнику властиве значення семантико–синтаксичного відношення адвербіалізованого субстантива до інших компонентів речення або словосполучення.

3. Із формально-граматичного боку прийменник указує на синтаксичну залежність адвербіалізованих субстантивів від інших слів у реченні або від усього речення в цілому. Функціональна співвідносність між прийменниками та іншими релятивними морфемами, їх семантична специфіка, що виявляється у відсутності номінативної функції, послужили підставою для кваліфікації прийменників як аналітичних синтаксичних морфем.

3. Загальна характеристика прийменника як частини мови

Прийменник – службова частина мови, до якої належать слова семантичної категорії «відношення між об'єктом та іншими явищами дійсності». Граматично ця семантика регламентується синтаксичним підрядним зв'язком керування. Прийменник узагальнено вказує на різноманітні відношення між об'єктом та іншими явищами дійсності. Вживаючись з іменником, прийменник конкретизує узагальнені типи відношень.

Лексичне значення прийменника буває самостійним і синонімічним. Наприклад: *при, біля, побіля, близько, поруч* – ці прийменники синонімічні. Прийменник хоч і становить кількісно обмежену групу, але не можна вважати її абсолютно застиглою. За рахунок зневиразнення лексичної семантики й усталеного вживання у відповідних синтаксичних позиціях окремі повнозначні слова (іменники, прислівники, дієприслівники) набувають службових функцій і переходять до складу прийменника.

За структурою прийменники поділяються на:

- 1) прості – однослівні однокореневі прийменники: *до, за, у, кругом, протягом*;
- 2) складні – однослівні прийменники, утворені поєднанням двох або трьох простих: *здля, з-понад, з-посеред*;
- 3) складені – аналітичні прийменники: *на відміну від, недалеко від, на противагу, на підставі*.

За походженням прийменники поділяються на дві групи.

- 1) Первинні прийменники: *від, до, крім, між*. Це найдавніші за походженням слова, які в сучасній українській мові дериваційно не пов'язані з іншими

словами. Первинних прийменників близько 80. Більшість з них – первинні прості прийменники: *у, з, на, при, серед*. До первинних належать також похідні прийменники, які утворені поєднанням двох або трьох первинних: *по/за, по/над, по/під*.

2) Вторинні прийменники: *мимо, за рахунок, виходячи з*. Це похідні слова, які мають дериваційний зв'язок з самостійними частинами мови: іменниками, прислівниками, дієприслівниками. Вони мають кількісно більший склад, ніж первинні. У межах вторинних виділяють:

1) прийменники, похідні від іменника: *кінець, коштом, кругом, шляхом, з метою, з нагоди, на користь, на предмет*;

2) прийменники, похідні від прислівника: *близько, вглиб, довкола, округ, позаду, ліворуч, мимо, зверху*;

3) прийменники, похідні від дієприслівника: *зважаючи на, виходячи з, починаючи за*.

Семантико-функціональні розряди прийменників

За типом функціональних відношень прийменники поділяються на *обставинні, об'єктні, означальні*.

Обставинні прийменники вказують на обставинні відношення між об'єктом і дією: *близько, пізніше, опісля, без, при, у разі, за умови, всупереч, наперекір*. *Об'єктні прийменники* вказують на супроводжувальні й обмежувальні відношення об'єкта до інших явищ дійсності: *про (про себе), без (без матері), об (об стіл), на (на штативі)*. *Означальні прийменники* виражають означальні відношення тільки на функціонально-синтаксичному рівні: *розмова (яка?) без аргументів, справа (яка?) про розлучення, промокнути (як?) до нитки*.

4. Синонімія прийменникових конструкцій у публіцистичному та рекламному текстах

Просторові відношення

Виділяється значна кількість синонімічно споріднених прийменників, що передають значення просторової близькості.

БІЛЯ – найуживаніший прийменник, особливо у пресі; він є домінантним серед синонімічних прийменників. Наприклад: *Залиш це біля себе; Біля обіради зібралося багато людей.*

ПРИ – передає значення безпосередньої близькості, щільності місцезростащування. Наприклад: *При вході до гуртожитку повісили оголошення.* Він є синонімічним варіантом до прийменника біля.

КОЛО – нейтральний, як і біля, але менш уживаний: *Коло столу зібралася вся родина.*

НАД – зберігає відтінок підвищення, підняття, розташування одного предмета вище за іншого, що є його первинним значенням: *Над Києвом стояв густий туман.*

КРАЙ, КІНЕЦЬ – передають значення просторової близькості, уточнюють його – місце дії на краю предмета: *За межами населеного пункту край дороги виходить в поле.*

НА – може набувати невластивого для нього відтінку значення просторової близькості: *на березі; на руці; на штативі фотоапарата.*

ВІД – може вживатися у значенні просторової близькості, із вказівкою на місце дії: *від берега, від місця знаходження.*

БІЛЯ, ПОРУЧ, ПОРЯД (коли йдеться про назви осіб чи взагалі живих істот). Наприклад: *Присіла біля Остапа; Присіла поряд з Остапом; Присіла поруч Остапа.*

ПОБІЛЯ, ПОНАД, УЗДОВЖ, ПОПІД (з відтінком поширення дії, протягу в довжину). Наприклад: *Попід горою гай. Уздовж траси цвітуть акації.*

Часові відношення

Прийменники можуть передавати різні значення, що підтверджується й питаннями: *коли? з яких пір? до яких пір?*

НА – У – В

Наприклад: *І блідий місяць на ту пору. У ту хвилину хотілося плакати. В один день життя змінилося кардинально.*

Конструкції з прийменником ПО при значенні тривалості, повторюваності дії створюють синонімічний ряд з безприйменниковою конструкцією – іменником в орудному відмінку: *по ночам – ночами, по цілих днях – цілими днями*. Загальноживаною є конструкція з орудним відмінком.

ЗА + родовий відмінок, ПРИ + місцевий відмінок, ПІД ЧАС + родовий відмінок (у значенні тривалості дії). Наприклад: *за президента Порошенка, при президенту Порошенку, під час президента Порошенка*.

ПІСЛЯ + родовий відмінок, ПО + місцевий відмінок, ЧЕРЕЗ + знахідний відмінок, ЗА + знахідний відмінок (щоб передати значення часу дії, що відбувається пізніше чи після чогось). Наприклад: *зайдіть після обіду, по обіді, через тиждень модульна контрольна робота, за тиждень модульна контрольна робота*.

Причинові відношення

ВІД + родовий відмінок, ЧЕРЕЗ + знахідний відмінок, ЗА + орудний відмінок, З + родовий відмінок. Домінантними є перші два прийменники. Але вони практично не створюють синонімічного ряду. Наприклад: *через меншу сестру, почорніла від горя*.

ЗА – ВІД – ЧЕРЕЗ (при значенні зовнішньої причини) Наприклад: *за вітром, від вітру, через вітер*.

Відношення мети

ДЛЯ + родовий відмінок, НА + знахідний відмінок, ПО + знахідний відмінок, ЗА + орудний відмінок, РАДИ (ЗАРАДИ), ЗАДЛЯ + родовий відмінок, ПРО + знахідний відмінок.

Синонімічні ряди утворюють прийменники:

ДЛЯ – НА (*приготували для продажу – приготували на продаж*);

ПО – ЗА (*пішла по хліб – за хлібом*);

РАДИ (ЗАРАДИ) – ЗАДЛЯ – ДЛЯ (*роблю ради матері – задля матері – для матері*);

НА – ПРО (*бережу на всякий випадок – про всякий випадок*).

Література:

1. Алексієнко Л.А. Морфологія сучасної української мови: навч. посібник. Київ, 2014. 675 с.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
3. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
4. Олійник О.Б., Шинкарук В.Д., Гребницький Г.М. Граматика української мови: навч. посібник. Київ: Кондор, 2007. 544 с.
5. Симонова К.С. До питання про статус службових слів у науковій концепції частин мови. *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. 2010. Т. 34. К., 2004. 46-50 с.
6. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
7. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільськ, 2015. 188 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 15.

СПОЛУЧНИК У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ МЕДІЙНИКА, ФАХІВЦЯ З РЕКЛАМИ ТА ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

План

1. Загальна характеристика сполучника як частини мови.
2. Багатозначність і синонімія сполучників.
3. Сполучники і сполучні слова.
4. Сучасні тенденції у вживанні деяких сполучників.

1. Загальна характеристика сполучника як частини мови

Сполучник – це несаможивна (службова) незмінна частина мови, до якої належать слова семантичної категорії ‘відношення між явищами дійсності або

фрагментами думки'. Граматично ці відношення регламентуються синтаксичними зв'язками – сурядним і підрядним.

Категорійна семантика сполучника формується на підставі двох функцій:

1) синтаксичної – сполучник виражає рівноправні відношення між словами у реченні або рівноправні та нерівноправні відношення між частинами складного речення і реченнями у тексті; 2) кваліфікативно-вказівної – сполучник указує на конкретні семантичні відношення між явищами дійсності або фрагментами думки.

Сполучник не тільки служить для вираження синтаксичних зв'язків, але й указує на характерні ознаки цих зв'язків, отже, має лексичну семантику. Сполучникам властива дейктична референція – вони не називають синтаксичних відношень, а вказують на них. Сполучники виражають лексичне і граматичне значення синкретично в одній незмінній формі. Наприклад: *Студенти і викладачі – одна команда* (сполучник *і* вказує на перелік понять та сурядний синтаксичний зв'язок між підметами).

За походженням сполучники поділяються на первинні і вторинні.

Первинні сполучники – непохідні слова, що дериваційно не пов'язані із іншими самостійними словами: *а, бо, ні, і, та*.

Вторинні сполучники – це похідні слова, що мають дериваційний зв'язок із самостійними частинами мови: *якщо, зате, через те що, подібно до того як, незважаючи на те що*.

За структурою сполучники поділяються на прості, складні і складені.

Прості сполучники – первинні непохідні сполучники: *чи, й, а, ні*. Складні сполучники – однослівні сполучники, які зберігають формальний зв'язок зі словами, від яких утворені: *зате, якби, проте, якщо*. Складені сполучники – аналітичні одиниці: *тому що, у той час як, через те що*.

За способом реалізації у реченні сполучники поділяються на три групи:

1) одиничні – сполучники, що вживаються в реченні тільки в одній єднальній позиції: *Хочеться швидше вийти у місто, але завтра модульна контрольна робота;*

2) повторювані – сполучники, що вживаються у реченні у двох або більше позиціях: *Чи повернуться студенти цього року в аудиторії, чи завершиться нарешті дистанційне навчання;*

3) парні – сполучники, що вживаються дистантно: *не тільки...але і; хоч... але; якщо... то.* Наприклад: *Чим швидше завершимо знімати сюжет, тим більше часу залишиться для його монтажу.*

За типами синтаксичного зв'язку сполучники поділяються на два семантико-синтаксичні розряди: сурядні і підрядні.

Сурядні сполучники вказують на різноманітні семантичні відношення між однорідними членами речення та частинами складносурядного речення. Сурядні сполучники поділяються на єднальні, протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні, пояснювальні.

Єднальні (*і, й та (і), і...і, ні...ні, та ні...та ні*) вказують на одночасність, перелічування, заперечне перелічування: *На останньому курсі навчання студенти складають державний іспит і захищають кваліфікаційну бакалаврську роботу.*

Протиставні (*а, але, та (але), проте, зате, однак*) вказують на протиставлення або зіставлення понять чи думок: *Студент не захистив ознайомчу практику, але зможе це зробити наступного тижня.*

Розділові (*або, а то, чи, а чи, хоч, чи то, чи то, не то*) вказують на відношення роздільної несумісності: *Чи то тема лабораторного заняття надто складна, чи то пов'язано з пропущеним лекційним заняттям.*

Градаційні (*а й, а ще, а навіть, та навіть, та ще й, не тільки...а навіть*) вказують на підсилювальні зіставні відношення: *Студенти-медійники не тільки пишуть медіатексти, а навіть знімають відео- та радіопрोगрами.*

Приєднувальні (*а також, і навіть, ще й*) вказують на приєднувальні відношення: *Хочеться мені якнайшвидше завершити навчання, а також отримати хорошу роботу.*

Пояснювальні (*або, тобто, себто, а саме, як-от*) вказують на уточнювально-пояснювальні відношення: *Він був головним редактором, тобто відповідав за кожен випуск газети.*

Підрядні сполучники вказують на семантичні відношення між нерівноправними частинами складного речення. Підрядні сполучники поділяються на дев'ять семантико-функціональних груп:

1) часові (*як, коли, поки, після того як*): *Коли закінчуються заняття в університеті, студенти поспішають до бібліотеки;*

2) причинові (*бо, через те що, за ти що, тому що, оскільки*): *Сьогодні виходжу о сьомій годині, бо на восьму маю першу пару;*

3) умовні (*як, якщо, коли, коли б, якби*): *Якби вчора завершила монтувати сюжет, то сьогодні мала б більше вільного часу;*

4) мети (*щоб, для того щоб, зати́м щоб*): *Після останньої пари студенти залишилися в університеті, щоб підготуватися до медіафестивалю «Інформаційна миска»;*

5) допустові (*хоч, хоча, хай, дарма що, незважаючи на те що*): *Хоч студентські роки і минають досить швидко, та все одно залишаються в пам'яті на все життя;*

6) порівняльні (*мов, немов, ніби, наче, нібито*): *Ніч перед іспитом надто коротка, ніби проходить у пришвидшеному режимі;*

7) наслідковий (*так що*): *Туман спустився над містом, так що дерева потопали в ньому;*

8) об'єктні (*як, щоб, мов, немов, неначе, буцім*): *Мені здається, що модульну контрольну роботу написала досить непогано;*

9) означальні (*ніби, мов, наче, щоб*): *Мені приснився сон, ніби я склав сесію достроково.*

2. Багатозначність і синонімія сполучників

Багатозначність сполучників полягає у здатності одного й того ж слова виражати декілька семантико-синтаксичних відношень. Багатозначними можуть бути такі сполучники:

ЯК – може виражати порівняльне значення, умови, часове, спосіб дії, з'ясувальне: *Студент під час сесії спить, як полохливий заць; Як тільки лунає будильник, прокидаюся та збираюся до університету;*

КОЛИ – служить для вираження умовних, часових, означальних відношень: *Коли усе навколо затиха, можна нарешті заснути; Коли мені страшно, вмикаю світло.*

Синонімія сполучників полягає в тому, що різні за звучанням сполучні засоби (сполучники і сполучні слова) можуть виражати одні і ті ж семантико-синтаксичні відношення. Наприклад, утворюють синонімічний ряд сполучники *бо, оскільки, тому що, через те що*, виражаючи значення причини: *Запізнився сьогодні на першу пару, бо не встиг вчасно на свій автобус; Запізнився сьогодні на першу пару, оскільки не встиг вчасно на свій автобус.*

Синонімічними також є сполучники *а, але, проте, зате, однак* зі значенням протиставлення: *Уже очі злипаються від втоми, але потрібно завершити підготовку до модульної контрольної роботи; Уже очі злипаються від втоми, проте потрібно завершити підготовку до модульної контрольної роботи.*

Багато синонімічних зв'язків серед порівняльних сполучників: *ніби, наче, неначе, мов, мовби, мовбито*: *Вчора знімали сюжет про першокурсників філологічного факультету, неначе знову опинилися перед вибором майбутнього фаху. Вчора знімали сюжет про першокурсників філологічного факультету, мовби знову опинилися перед вибором майбутнього фаху.*

Можливість заміни одного сполучника іншим є одним із шляхів удосконалення форми вислову, передачі найтонших нюансів думки.

3. Сполучники і сполучні слова

У складнопідрядному реченні підрядна частина приєднується до головної сполучником або сполучним словом. Щоб їх розрізнити потрібно пам'ятати:

1) *сполучник* – службова частина мови, він не є членом речення, його можна замінити тільки сполучником;

2) *сполучне слово* – займенник або прислівник, виступає членом речення в підрядній частині, до нього можна поставити питання, його можна замінити іншим повнозначним словом, у тому числі з головної частини речення, може вимовлятися з логічним наголосом.

Сполучним словам у підрядній частині можуть відповідати співвідносні займенники або прислівники в головній частині: *такий – який, той – який, там – де, те – що, тоді – коли* тощо.

Варто пам'ятати, слова *ЩО, ЯК, КОЛИ, ЧИМ* в одних випадках виступають сполучниками, в інших – сполучними словами.

ЩО – сполучне слово, якщо його можна замінити займенниками *який, котрий* (у підрядних означальних), *щось* або іменником (у підрядних з'ясувальних).

Наприклад: *Я дізнався, що мені подарують завтра* (*що* можна замінити займенником *щось*; на *що* падає логічний наголос, тому це сполучне слово (займенник), у реченні виступає додатком). *Я дізнався, що завтра вихідний* (*що* не можна замінити іншим словом; замість *що* можна поставити двокрапку, утворивши безсполучникове речення; його можна опустити, а зміст речення зберігається, тому це сполучник).

ЯК – сполучник у підрядних часу, умови, порівняльних. Наприклад: *Як стемніє, приходь до нас* (підрядна часу, *як* = *коли*).

ЯК – сполучне слово у підрядних способу дії (його можна замінити прислівником *так*): *Як задумали, так і сталося*.

КОЛИ – сполучник у підрядних умови (*коли* легко замінюється сполучниками *якщо, якби*): *Але встаньте, коли я вас прошу* (сполучник *коли* = *якщо*).

КОЛИ – сполучне слово у підрядних означальних, з'ясувальних і часу (його можна замінити прислівником *тоді* або словами *в той час як, тоді як*; виступає обставиною): *Починаю виконувати домашнє завдання, коли за вікном з'являються зорі* (сполучне слово *коли* = *в той час як*).

ЧИМ – сполучне слово, якщо це непрямий відмінок займенника *що*; його можна замінити займенником *чимось* і на нього падає логічний наголос: *Не знаю, чим ти мене ще здивуєш* (сполучне слово *чим* – займенник).

ЧИМ – сполучник у підрядних порівняльних, якщо в головній частині є слова *тим, то*: *Тим страшніше йому ставало, чим вище він піднімався в небо.* (сполучник *чим*, у головній частині є слово *тим*).

4. Сучасні тенденції у вживанні деяких сполучників

Нові особливості вживання деяких сполучників української мови спричинені насамперед намаганням надати засобам синтаксичного зв'язку національної самобутності, потребою позбутися наслідків російськомовного впливу.

1. Сполучники *проте – однак*. Дедалі активніше у публіцистичному стилі вживають сполучник *проте* й обмежено – сполучник *однак*. Це можна пояснити намаганням дистанціюватися від спільнозвучного сполучника російської мови *однако*. Наприклад: *Значну групу серед сучасних запозичень становлять англіцизми, проте їхнє вживання має бути поміркованим.*

2. Сполучники *чи – або*. Загальна тенденція до урізноманітнення традиційних наборів виражальних засобів зумовлює надання переваги розділовому сполучнику *чи*, обмежуючи використання сполучника *або*. Наприклад: *Для кращої вимови окремих слів чи цілого тексту диктори щодня виконують різні вправи.*

3. Сполучники *не тільки ...а й, не тільки ...але й; не лише ...а й, не лише ...але й*. Серед сурядних градаційних сполучників, що вказують на перехід дії або стану через певну межу в бік посилення чи послаблення, найбільш уживаними є *не тільки ...а й, не тільки ...але й та не лише ...а й, не лише ...але й*. Проте зараз перевагу надають тим сполучникам, які більш властиві українській мові, а саме: *не лише ...а й, не лише ...але й*. Наприклад: *Актуальність теми наукового дослідження зумовлена потребою не лише дослідити особливості окремих телепрограм, а й досягнути спрямованість телеканалу загалом.*

4. Сполучники *не стільки... скільки, не так... як*. Градаційний сполучник *не стільки... скільки* є буквальним перекладом російського *не столько... сколько*, тому останнім часом дедалі активніше використовують його український аналог *не так... як*, що здавна вживався в українських прислів'ях, приказках та народних піснях. Наприклад: *Не так страшний чорт, як його малюють*.

5. Сполучники *у той час як, тоді як*. Позитивною є тенденція до частішого використання складеного сполучника *тоді як* для оформлення часово-зіставних та умовно-зіставних конструкцій на противагу сполучникові *у той час як*, що є калькою російського *в то время как*. Наприклад: *Двоскладне речення має і підмет, і присудок, тоді як в односкладному наявний тільки один головний член речення*.

6. Сполучники *у силу того що, через те що, унаслідок того що*. Помітне повернення до активного вживання у різних функціональних стилях української літературної мови причинових сполучників *через те що, унаслідок того що*. Вони переважають ненормативне використання калькованого причинового сполучника *у силу того що* (пор. російський *в силу того что*). Наприклад: *Через те що за тиждень починається залікова сесія, потрібно більше часу приділити навчанню*.

7. Сполучники *з того часу як, з того часу коли, від того часу як, від того часу коли, з тих пір як, з тих пір коли* та ін. З-поміж цих аналітичних сполучників, що визначають початкову часову межу дії або стану в головній частині ненормативними для українського вжитку є останні два. Ймовірна причина цього – їхня схожість з російським сполучником *с тех пор как*, замість якого дедалі активніше вживають сполучники *відтоді як, відтоді коли*. Наприклад: *Відтоді як запровадили дистанційне навчання в університеті, більшість студентів почали працювати*.

Література:

1. Городенська К.Г. Сполучники української мови: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
2. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
4. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / О.С. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ [та ін.]; за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
5. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
6. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільськ, 2015. 188 с.
7. Шитик Л. Сполучні засоби української мови в аспекті теорії перехідності (на матеріалі «Граматичного словника української мови : Сполучники» Катерини Городенської). *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя*. МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2009. Вип. 8. С. 15–26.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ 16.

ЧАСТКА У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ. ВИГУК ТА ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ СЛОВА

План

1. Проблема лінгвістичного статусу часток.
2. Частки як засіб комунікативної актуалізації.
3. Вигук. Семантичні різновиди вигуків. Звуконаслідувальні слова.

1. Проблема лінгвістичного статусу часток

Класична граматики розглядає частки як перехідні елементи мовної системи. Як наголошує А. Вежбицька, в мові навряд чи можна знайти слова, які відображають культуру спілкування краще, ніж частки. Їхнє вживання має вирішальне значення для мовленнєвої взаємодії, здійснюваної комунікантами.

Частиномовний статус цього класу слів подається по-різному. Побуває вузьке та широке тлумачення поняття «частка». Термін *частка* (лат. *particula*) вперше використав у своїй граматиці М. Смотрицький. У вузькому значенні це поняття служило для найменування класу службових слів або окремих його розрядів. В українському мовознавстві виокремлення частки як окремої службової частини мови було закріплено «Українським правописом» 1926 року. В «Граматиці слов'янській» І. Ужєвича цей термін вживається як до прийменників, так і до спонукальної частки. Більшість науковців підтримує широке трактування цієї категорії слів, яке свого часу запропонував В. Виноградов. Він виділив категорію часток мови, що об'єднала власне частки, зв'язки, прийменники. Частками він назвав класи таких слів, які не мають цілком самостійного або матеріального значення, а надають здебільшого додаткових відтінків значенням інших слів, груп слів, речень або ж служать для вираження граматичних (а отже, і логічних, і експресивних) відношень.

Традиційна граматики зараховує частку до службових частин мови, які не мають самостійного лексичного значення, тобто виконують лише синтаксичні функції (М. Плющ). Інші лінгвісти трактують частки як групи слів, що надають самостійним словам і реченням додаткових семантичних відтінків та граматичних значень, виконують семантико-граматичні функції (М. Жовтобрюх, І. Ющук). Прихильники сучасної граматичної традиції кваліфікують частки як «аналітичні синтаксичні морфеми», що обслуговують сферу синтаксичного слова та сферу речення, виділяючи тему або рему. Таке

7. Вказівні частки (*ось, от, то, ото, це, оце, он, онде*) виражають уточнювальну вказівку на явище, що повідомляється у реченні. Наприклад: *От і винагорода за роботу під час цілого семестру.*

8. Уточнювально-підсилювальні частки (*та, так, аж, таки, уже, ще, саме, якраз, власне, яось, точно, дійсно*) виражають підсилювальну вказівку на явище, про яке йде мова. Наприклад: *Повз їхній будинок тоді я саме їхав.*

9. Обмежувальні (*навіть, тільки, лише, лишень, хоч, хоча б, уже*) вказують на обмеження, неповноту чи приблизність змісту слова, якого стосуються у реченні. Наприклад: *Та чи він хоч знає, що має завершити з написанням курсової роботи до кінця місяця.*

3. Вигук. Семантичні різновиди вигуків. Звуконаслідувальні слова

Вигук – це особлива незмінна частина мови, до якої належать слова семантичної категорії «суб’єктивна модальність», фонетично оформлені експресивною інтонацією. Ця категорійна семантика узагальнює в один клас різноманітні за значенням вигуки, що передають у мовленні:

- 1) осмислені емоційні реакції мовця на ситуації навколишньої дійсності, на власні думки (радість, піднесення, гордість, здивування);
- 2) рефлекторні експресивні реакції мовця на подразники навколишньої дійсності (біль, гнів, відчай, переживання);
- 3) вольові реакції мовця на ситуації навколишньої дійсності (наказ, заклик, заохочення, подяка).

Вигуки – це слова, які не мають характерних морфологічних, граматичних значень, але виконують певні функції у граматичній структурі мови. Зокрема, вони можуть виконувати функції:

- а) слів-речень: *Спасибі, – сказала Марія однокурснику. Годі!*
- б) вставних синтаксем: *Гей, хлопці, допоможіть занести підручники до бібліотеки;*
- в) предикативного члена односкладного спонукального речення: *Гайда, студенти!*

Вторинною функцією для вигуків є синтаксична функція члена речення: *На його обличчі з'явилося фе. Радісне ура пролунало в коридорі після складеного іспиту.*

Вигуки поділяють на чотири групи: емотивні, імперативні, етикетні вокативні.

1. Емотивні вигуки (*ах, о, а, тьфу, лихо, та ну, чорта з два*) передають емоційне ставлення мовця: радість, захоплення, сум, біль, страх, тугу та ін. Наприклад: *Ах, редакторе, працюєте ви багато!* Ці вигуки становлять ядро лексичного корпусу вигука. Вони формують власне окличні речення.

2. Імперативні вигуки (*цить, тс, гетьте, годі, досить, давайте*) вказують на емоційно-експресивні волевиявлення мовця. Наприклад: *Цить! Усі уважно слухайте мене.*

3. Етикетні вигуки (*привіт, до побачення, спасибі, добридень, даруйте, здоров був, щасливо*) виражають загальноприйняті формули мовного етикету. Наприклад: *Доброго ранку, занесіть на кафедру після занять свої матеріали телевізійної практики.*

4. Вокативні вигуки (*ціп-ціп, киць-киць, тю-тю, на-на*) виражають звертання до домашніх тварин і птахів. Наприклад: *Киць-киць, де ти заховалася?*

Звуконаслідувальні слова – це клас незмінних слів, які звучанням відтворюють звуки навколишньої дійсності. Зокрема:

а) звуки під час дій, рухів предметів: *бум, бац, кап, хлюп;*

б) звуки тварин та птахів: *кра, гав, курли, ку-ку;*

в) звуки фізіологічних і психічних процесів людини: *апчихи, кахи, бухи, хі-хі.*

Звуконаслідувальні слова здатні субстантивуватися і виконувати функцію підмета або додатка. Наприклад: *Дівчина не сприймала те іронічне ха-ха. Зозулине ку-ку зустріло мене в лісі.*

Звуконаслідувальні слова відрізняються від вигуків сферою референції (вигуки виражають почуття і волю людини, а звуконаслідувальні слова – звукові уявлення). Проте вони мають і багато спільного: видільну динамічну інтонацію, морфемну нечленованість, функцію вираження, а не називання.

Література:

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова: монографія. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
3. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення. *Українська мова*. 2003. № 3-4. С. 77–82.
4. Бойко В. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посібник. Київ: Академія, 2014. 248 с.
5. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
6. Курновсова Н.О. Про знаковий статус вигуків. *Мовознавство*. 1990. № 2. С. 67–68.
7. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
8. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський, 2015. 188 с.
9. Яцимірська М.Г. Культура мови журналіста. Навч. посібник. 2-ге вид. Львів: ПАІС, 2017. 168 с.

ПЕРЕЛІК ОРІЄНТОВНИХ ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ

1. Граматика як наука про будову мови.
2. Основні поняття граматики: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія.
3. Засоби і способи вираження граматичних значень.
4. Сучасні підходи до класифікації граматичних категорій.
5. Морфологія як розділ граматики. Основні морфологічні одиниці.
6. Слово як одиниця мови та як об'єкт морфології.
7. Поняття про частини мови.
8. Частини мови і принципи їх класифікації.
9. Проблема поділу слів на частини мови в сучасному мовознавстві.
10. Найвідоміші гомогенні та гетерогенні класифікації.
11. Одиниці дискусійного граматичного статусу.
12. Іменник як центральна частини мови. Особливості вживання іменників у мові ЗМІ.
13. Семантична характеристика іменника. Первинні і вторинні іменники.
14. Категорія роду іменників.
15. Категорія числа іменників, її значення та засоби вираження.
16. Іменники, які вживаються у формах однини та множини.
17. Іменники, що мають тільки форми однини або тільки форми множини.
18. Використання власних назв у роботі журналіста та фахівця з реклами і піару.
19. Маскулізми і фемінативи в журналістських текстах.
20. Семантико-граматичні значення відмінків іменника. Кличний відмінок іменників, орієнтири в його вживанні у ЗМІ.
21. Новітні тенденції у варіантності відмінкових закінчень іменників.
22. Помилки у відмінюванні власних назв, зокрема прізвищ, географічних назв.
23. Принципи поділу іменників за парадигматичними ознаками на відміни та групи. Групи іменників, що перебувають поза відмінами.

24. Відмінювання іменників *pluralia tantum*.
25. Невідмінювані іменники.
26. Відмінювання іменників з ознаками прикметникової парадигми.
27. Динамічні процеси в іменниковому відмінюванні.
28. Специфіка вживання прикметників у мові ЗМІ.
29. Семантико-синтаксична характеристика прикметника. Первинні і вторинні прикметники.
30. Лексико-граматичні розряди прикметників.
31. Особливості ступенювання прикметників.
32. Повні і короткі форми прикметників у журналістських текстах.
33. Контамінація прикметникового керування.
34. Особливості відмінювання прикметників.
35. Особливості відмінювання та правопису складних прикметників з другою частиною -лиций.
36. Формальне та функціональне співвідношення між короткими та повними прикметниками у мові реклами.
37. Перехідні явища у розрядах прикметника.
38. Анормативне вживання прикметників у журналістських текстах.
39. Проблема частиномовної природи числівника.
40. Характер сполучуваності числівників з іменниками.
41. Семантичні та структурні розряди числівників.
42. Аналіз специфіки парадигм кількісних числівників у сучасній українській літературній мові.
43. Активізація в ЗМІ певних форм різних розрядів числівників.
44. Статус займенника у науковій літературі.
45. Розряди займенників за значенням, їхні семантико-граматичні особливості.
46. Особливості наголошування займенників.
47. Зауваги щодо вживання деяких займенникових форм.
48. Інтерферентні помилки у вживанні займенників.

49. Особливості вживання займенників у мові ЗМІ.
50. Синтаксичні властивості займенника.
51. Особливості відмінювання та правопису займенників.
52. Дієслівність як іманентна риса української мови.
53. Новітні зміни в системі дієслова.
54. Обсяг дієслова як класу слів.
55. Неозначена форма дієслова (інфінітив): граматичні категорії, синтаксична роль.
56. Новітні тенденції у межах категорії виду дієслова.
57. Типи способів дії та роль категорії виду у їхньому вираженні.
58. Основні способи і засоби вираження категорії перехідності/неперехідності.
59. Категорія стану дієслова та її зв'язок із перехідністю / неперехідністю.
60. Категорія часу дієслова.
61. Синтаксичні властивості дієслова.
62. Категорії особи, числа, роду дієслова.
63. Дієслова з неповною особовою парадигмою. Безособові дієслова.
64. Поділ дієслів на дієвідміни.
65. Процеси мовного регулювання в межах категорії дієприкметників. Зміни у функціонуванні деяких дієприкметників.
66. Особливості функціонування дієприслівників у мові масмедіа.
67. Дієслівні безособові форми на -но (-ено), -то, особливості їх функціонування в публіцистичному тексті.
68. Розрізнення прислівників та однозвучних з ними сполучень іменників з прийменниками, прийменників та часток.
69. Прислівник як найпериферійніша частина мови.
70. Семантико-функціональні розряди прислівників.
71. Займенникові прислівники.
72. Ступені порівняння прислівників. Ненормативне ступенювання прислівників.

73. Явище адвербіалізації.
74. Модальник. Станівник.
75. Особливості правопису, наголошування та вживання прислівників у журналістських текстах.
76. Статус службових слів в українській мові.
77. Основні підходи до визначення статусу прийменника.
78. Синонімія прийменникових конструкцій у публіцистичному та рекламному текстах.
79. Семантико-функціональні розряди прийменників.
80. Особливості вживання прийменникових конструкцій в медіатекстах.
81. Загальна характеристика сполучника в українській мові.
82. Багатозначність і синонімія сполучників.
83. Сполучники і сполучні слова.
84. Парні сполучники в текстах ЗМІ.
85. Випадки ненормативного вживання сполучників у журналістських текстах.
86. Сучасні тенденції у вживанні деяких сполучників.
87. Проблема лінгвістичного статусу часток.
88. Частки як засіб комунікативної актуалізації.
89. Особливості вживання часток у журналістських та рекламних текстах.
90. Вигук. Семантичні різновиди вигуків. Звуконаслідувальні слова.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

Основна література

1. Алексієнко Л.А. Морфологія сучасної української мови: навч. посібник. Київ, 2014. 675 с.
2. Безпояско, О., Городенська К., Русанівський В. Граматика української мови : Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
3. Бойко В.М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2014. 248 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
5. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підр. для студ. вищ. навч. заклад. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.
7. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / О.С. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ [та ін.]; за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
8. Медіалінгвістика : Словник термінів і понять / Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю Сизонов / За ред. проф. Л.І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. 240 с.
9. Мойсієнко А.К., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
10. Олійник О.Б., Шинкарук В.Д., Гребницький Г.М. Граматика української мови: навч. посібник. Київ: Кондор, 2007. 544 с.
11. Плющ М.Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. Київ: Вища шк., 2005. 286 с.

12. Плющ М.Я. Морфологія: Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа, 2000. 430 с.
13. Соколова С. Граматика сучасної української мови. Морфологія. Київ, 2017. 7252 с.
14. Сучасна українська мова; Морфологія: підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко ; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. 524 с.
15. Шеремета Н.П. Українська мова в ЗМІ: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільськ, 2015. 188 с.

Допоміжна література

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. 242 с.
2. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова: монографія. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.
3. Безпояско О.К. Зони перехідності в граматичній категорії числа іменника. *Мовознавство*. 1995. № 2-3. С. 12–16.
4. Безпояско О.К. Частка на тлі мови і мовлення. *Українська мова*. 2003. № 3-4. С. 77–82.
5. Весельська Г.С. Нові явища у функціонально-стилістичному вживанні протиставних сполучників в українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Українська мова*, 2011. №1. С. 36–43.
6. Висоцький А.В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 328 с.
7. Вихованець І.Р. Дві версії про місцевий відмінок. *Мовознавство*. 1994. № 1. С. 25–30.
8. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
9. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 231 с.

10. Вихованець І.Р. Українська відмінкова система у функційно-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків). *Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка*. Кіровоград, 2001. Вип. 31. Серія : Філол. науки (Мовознавство). С. 13–16.
11. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988. 256 с.
12. Габай А.Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській мові. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.
13. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. Київ: Наук. думка, 1982. 247 с.
14. Городенська К. Сполучники сучасної української мови: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бугаро, 2010. 208 с.
15. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ: КММ. 2014. 124 с.
16. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ : Наук. думка, 1978. 205 с.
17. Дубова О. Семантична структура морфологічних категорій (еволюційний аспект). *Лінгвістичні студії*. Вип. 15. Донецьк : ДонНУ, 2007. С. 112–120.
18. Загнітко А.П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Київ: Вища шк., 1990. 129 с.
19. Загнітко А.П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці. Київ: Вища шк., 1989. 63 с.
20. Загнітко А.П. Семантика іменних категорій. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 29–34.
21. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1993. 343 с.
22. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. Вид. 2-ге випр. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2007. 219 с.

23. Кагало О. Парні сполучники української мови: формування та особливості вживання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Лінгвістика». Вип.17. С. 34–38.
24. Калько М. Аспектуальні класи українського дієслова на тлі класів З. Вендлера. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 17–27.
25. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1998. 20 с.
26. Костусяк Н. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови. *Українська мова*. 2013. № 4. С. 45–58.
27. Курновсова Н.О. Про знаковий статус вигуків. *Мовознавство*. 1990. № 2. С. 67–68.
28. Кутня Г. До проблеми аналізу дієслівної категорії стану в сучасній українській літературній мові (традиції та новаторство в морфологічних студіях). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2010. Вип. 17. С. 417–422.
29. Кучеренко І.К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови. *Мовознавство*. 1967. №4. С. 12–20.
30. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 52 с.
31. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вид. 2-е, уточн. і доп. Вінниця : Поділля–2000, 2003. 463 с.
32. Лаврінець О.Я. Активні і пасивні конструкції в сучасній українській науковій мові. *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. 2010. Т. 111. С. 11–16.
33. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 369 с.
34. Любченко Т.В. Семантична основа видового протиставлення. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 361–364.
35. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. Київ : Рад. школа, 1974. 184 с.

36. Моргунок В. Творення, вживання та йменування слів, яким властива категорія виду. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 20–25.
37. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ, 1997. 231 с.
38. Рискаль Н.М. Синтагматичні зв'язки і парадигматичні відношення слів категорії стану. *Мовознавство*. 1993. № 4. С. 53–57.
39. Сидоренко Т.М. Взаємодія граматичної категорії виду і лексико-граматичної категорії способів (родів) дієслівної дії. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 225–229.
40. Симонова К.С. До питання про статус службових слів у науковій концепції частин мови. *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. 2010. Т. 34. Київ, 2004. 46-50 с.
41. Соколова С.О. Граматична категорія особи українського дієслова (функціональний аспект). *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Черкаси : БРАМА–ІСУЕП, 1999. Вип. 3. С. 86–94.
42. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. [за заг. ред. І.К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.
43. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. [2-ге вид.]. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
44. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953 рр.). Київ : Темпора, 2012. 664 с.
45. Шевченко Л.І. Медіалінгвістика в сучасній Україні: аналіз ситуації. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 26. С. 3–12.
46. Шитик Л. Сполучні засоби української мови в аспекті теорії перехідності (на матеріалі «Граматичного словника української мови : Сполучники» Катерини Городенської). *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць на пошану

- професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя*. МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2009. Вип. 8. С. 15–26.
47. Ясакова Н.Ю. Кваліфікація граматичних значень особи в іменнику: традиція та сучасні погляди. *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. Т. 164. Київ, 2014. С. 39–43.
48. Яцимірська М.Г. Культура мови журналіста. Навч. посібник. 2-ге вид. Львів: ПАІС, 2017. 168 с.
49. Яцимірська М.Г. Культура фахової мови журналіста. Львів: ПАІС, 2004. 332 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Електронна бібліотека Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/>
2. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/golovna2/>
3. Наукова бібліотека Ужгородського національного університету. URL: <https://www.lib.uzhnu.edu.ua/>
4. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
5. Словник українських прийменникових колокацій. URL: http://www.mova.info/sl_spol.aspx.
6. Словник української мови: в 11-ти томах. URL: <https://sum.in.ua/>
7. Словник української мови: у 20-ти томах. URL: <https://sum20ua.com/?wordid=0&page=0>